

METODIKA IR TERMINIJA SENOJO ODINIO APAVO TERMINIJA

ARŪNAS PUŠKORIUS

IVADAS

Lietuvos muziejuose sukaupta daug archeologinių radinių, sulaukiančių įvairių tyrėjų dėmesio. Radiniai jau labai retai tiriami vien tik jų formos ar žaliavos, iš kurios pagaminti, aspektais. Vis dažniau pasitelkiami įvairūs gamtamoksliniai tyrimų metodai, esantys už tradicinio profesionalaus archeologo išsilavinimo ribų. Gauti rezultatai neretai leidžia visai kitaip pažvelgti į radinius, juos naujai interpretuoti bei vertinti laike ir erdvėje. Taip praktiškai bet kokie archeologiniai radiniai tampa neišsenkančiu šaltiniu įvairiapusiams praeities tyrinėjimams.

Archeologinių tyrimų metu dažniausiai randami odos dirbiniai yra apavas. Pagrindinius jo tyrimus, apimančius medžiagą ir konstrukciją, gali atlikti vienas tyrėjas. Todėl labai svarbu gautus rezultatus pateikti suprantamai ir aiškiai, kad ateityje būtų galima jais remtis toliau tiriant odinį apavą. Tam reikalinga terminija ir tyrimo metodika, pagal kurią sukaupti duomenys tampa moksliskai vertingi ir informatyvūs. Nesigilinant į platesnes gamtamokslinių tyrimų galimybes, šiame straipsnyje aptariamos Europoje paplitusios odinio apavo tyrimų metodikos, jų skirtumai ir pateikiama lietuviška terminija.

DARBO TIKSLAS

Straipsnyje norėčiau pristatyti odinio apavo terminiją ir tyrimų metodiką, padedančią tipų ir konstrukcijos aspektais analizuoti archeologų randamą senąjį odinį apavą. Apžvelgiamos kitų Europos ty-

rėjų naudojamos metodikos, jų privalumai ir trūkumai, taip pat galimybės pritaikyti dabartinės avalynės gamintojų naudojamą terminiją. Įvardijant avalynės tipus ir detalių pavadinimus, pateikiamoje tyrimų metodikoje remiamasi šiuolaikinės avalynės lietuviška terminija. Apavą plačiau prasme siūloma skirstyti atsižvelgiant į konstrukcijos ypatumus. Darbe pateikiami grafiniai detalių fiksavimo ir avalynės tvirtinimo būdai pagal autoriui priimtina ir papildytą Vakarų Europoje naudojamą Olaf Goubitz metodiką.

TYRIMO METODIKŲ APŽVALGA

Dažnas, tirdamas archeologinius odos dirbinius, pasirenka, kaip bus pristatomi jo darbo rezultatai, atsižvelgia į tai, ar jie bus informatyvūs, naudingi tolesniems tyrimams ir visiems vienodai suprantami. Taigi pasirenkama metodika, kuri paprastai lemia mokslinių tyrimų sėkmę.

Apžvelgus įvairių Europos autorių naudojamas tyrimų metodikas, sąlygiškai galima išskirti dvi – Rytų ir Vakarų Europos – mokslinių odinio apavo tyrimų tradicijas.

Rusų, baltarusių, latvių ir iš dalies lenkų mokslinėje literatūroje yra išsigalėjęs E. Ojatevos aštuntojo dešimtmečio pradžioje pasiūlytas archeologinių odinio apavo radinių klasifikavimo metodas, kuris remiasi konstrukcijos ypatumais (Оятева, 1973, c. 105–111). Ji teigė, kad ir dabartinė, ir senoji avalynė buvo gaminama atliekant tas pačias operacijas, t. y. matavimą, detalių pjovimą ir jų sujungimą

(Оятева, 1973, c. 105–106). Batviršius pagal jų detalių skaičių autorė suskirstė į vientisus, dvidalius ir daugiadalius. Avalynė pagal konstrukciją skirstyta į dvi grupes: minkštos ir kietos konstrukcijos. Minkštos konstrukcijos avalynei gaminti naudotos tik pagrindinės detalės, o batviršis turėjo būti vientisas arba dvidalis. Kietos konstrukcijos avalynei naudotos ir papildomos detalės, suteikiančios tvirtą formą. Batviršis tokiu atveju vadintas daugiadaliu. Batviršis iš trijų detalių, nors jau turėtų būti priskiriamas kietos konstrukcijos avalynei, nesant papildomų detalių, priklausė minkštos konstrukcijos avalynei. Taigi šis skirstymas paremtas batviršio konstrukcija: ar batviršiui siūti naudota papildomų detalių.

Minkštos konstrukcijos avalynė skirstyta į dvi pagrindines grupes: 1. vientiso supjovimo, 2. pagaminta iš kelių detalių, t.y. atskiro pado ir batviršio. Minkštos konstrukcijos avalynė smulkiau klasifikuota pagal: 1. tvirtinimo būdą, 2. noselės ir kulno dalies kontūrus, pado išpjomą ir batviršio jungiamąjį kraštą su padu minkštoje avalynėje iš daug detalių, 3. siūlės vietą batviršyje, 4. avalynės aukštį, 5. batviršio viršaus kontūrą, 6. tvirtinimo prie kojos būdą, 7. dekorą.

Vientiso supjovimo minkštos konstrukcijos avalynei pagal tvirtinimo metodą būdingi siūlių tipai – odos dirželiais, siūlinis ir mišrus. Siūlės batviršyje gali būti priekyje, išilgai noselės, šone, per kulno dalies vidurį. Avalynės aukštis priklauso nuo šonelių, kurių pėdos ir blauzdos dalį jie dengia: 1. žemiau kulkšnies (4–6 cm aukščio), 2. iki kulkšnies (6–7 cm), 3. aukščiau kulkšnies (8–13 cm), 4. iki blauzdos vidurio (14–25 cm), 5. iki kelių (26–50 cm). Šie aukščio kriterijai turėjo tikti bet kokiai avalynei tirti. Batviršio kontūras galėjo būti vientisas arba su gilia įpjova kelyje. Taip pat ši avalynė galėjo būti ornamentuota įspaudais arba ažūru (Оятева, 1973, c. 107–108).

Pagal minėtąsias septynias svarbiausias ypatybes avalynė, pagaminta iš kelių detalių, dar buvo papildomai charakterizuota. Pirmiausia tokia avalynė turėjo būti bent iš dviejų detalių. Kaip ir vientiso pjovimo avalynei, siuvant gali būti naudojami odos dirželiai, siūlai ir mišrus būdas; būdingesnė siūlių

diferenciacija. Pagal pado noselės ir kulno dalies formą išskirti trys avalynės tipai: 1. normalaus ilgio noselės dalis su konstrukciškai pailginta kulno dalimi, 2. normalaus ilgio noselės ir kulno dalys, 3. konstrukciškai pailginta noselės dalis ir normalaus ilgio kulno dalis. Atitinkamai į tipus išskirta ir batviršių forma: 1. su konstrukcine išpjova kulno dalyje, 2. lygiu jungiamuoju kraštu, 3. su konstrukcine išpjova noselės dalyje, 4. konstrukciškai pailginta noselės dalimi. Batviršio siūlės galėjo būti priekyje, šone arba kulno dalyje. Toliau pagal šią metodiką batviršis iš dviejų dalių gali būti susiūtas priekyje ir gale, šonuose arba kulno dalyje ir šone. Į batviršio kontūrus ir tvirtinimo prie kojos būdus nesigilinta, tačiau užsimeinama, kad jie yra įvairūs. Batviršio kontūras būna su gilia įpjova, liežuvėliu ir t.t., o tvirtinimui naudojami per įpjas batviršyje perverti odiniai dirželiai, raišteliai ir kita. Šios rūšies avalynė taip pat gali būti ornamentuota ažūru, įspaudais, užsiuvimais, dekoratyviai išsiuvinėta siūlais arba išvarstyta odiniais dirželiais ar dar kitaip. Savo darbe E. Оятева teigia, kad kol kas nėra tikslių ir aiškių terminų minkštai avalynei pavadinti. Pripažįstama, kad, remiantis technologine charakteristika, pagal šią tipologiją galima išskirti dideles avalynės grupes, kurios skiriasi tik ne tokiomis svarbiomis ypatybėmis (Оятева, 1973, c. 109–110). Darbe pateikiami ir bendri avalynės tipai.

1991 m. paskelbtoje M. Polonskajos publikacijoje apie Smolensko odinio apavo radinius pateikiama klasifikacija pagal tuos pačius E. Оятеvos aptartus principus. Rastas įvairūs odinis apavas taip pat vadinamas avalyne. Jai priskiria nagines (поршни), minkštus batelius (мягкие туфли) ir minkštą apavą, dengiantį kulkšnis (мягкие сапоги), bei jų atskiras detales. Kietos konstrukcijos avalynei priklausė pusbačiai (башмаки) ir auliniai (сапоги) (Полонская, 1991, c. 105).

A. Kurbatovas, pastaruosius penkiolika metų intensyviausiai tiriantis odinius radinius Rusijoje, publikacijoje apie odos gaminių istorinius-archeologinius analizės aspektus taip pat laikosi tradicinio avalynės skirstymo (Курбатов, 1991, c. 130–140). Tyrėjas aptaria ir darbo metodikai aktualius avaly-

nės detalių grafinio žymėjimo būdus piešiniuose. Remdamasis anksčiau rašiusių autorių avalynės detalių piešiniais, jis atliko kai kurias korekcijas, susijusias su atskirų avalynės detalių informatyvumu, taip pat patikslino jose esančių siūlių vaizdavimo būdus. Sudurtinę siūlę siūlyta žymėti imituojant trimatį vaizdą (Курбатов, 1991, c. 132, рис. 1). Labiau įsigilinus galima pastebėti, kad autoriaus pateikiamas grafinis detalių piešinys turi būti atliktas preciziškai ir labai tiksliai. Pavyzdžiui, sudurtinės ir standžiosios siūlės grafiniai žymėjimai labai panašūs. Pateiktuose skirtingų detalių piešiniuose vis dėlto lieka nelabai aiškus grafinis kitų siūlių žymėjimas. Prasiūtinė siūlė su įpjova pade „?“ šalia parodytame siūlės makropiešinyje pavaizduota kaip sudurtinė aulo siūlė „a“ (Курбатов, 1991, c. 135, рис. 2). Neaišku, kuris – sudurtinės ar standžiosios – siūlės kraštas žymint grafiškai yra tikrasis dirbinio kraštas. A. Kurbatovas pabrėžė, kad siūlių tipai, naudoti gaminant avalynę, jų derinimas gali būti chronologizuoti. Įsigilinimas į kiekvieno individualaus dirbinio gamybos technologiją yra naudingas pačiam amatui pažinti (Курбатов, 1991, c. 136). Taigi atkreipęs dėmesį į avalynės gamybos technologijos kitimą, autorius žymiai praplėtė avalynės radinių, kaip naudingo kompleksinio informacijos šaltinio archeologijoje, svarbą. Deja, vėlesniuose darbuose tyrėjas avalynės gamybos technologijos išsamiau nebenagrinėja, tačiau pastebimas didelis dėmesys atskiroms avalynės viršaus ir apačios detalėms (Saksa, Belsky, Kurbatov, Polyakova, Suhonen, 2002, p. 37–64).

Avalynės tyrimų publikavimo specifika – atskirų detalių piešiniai be rekonstrukcijų mažai reikšminga. Vėliausiuose šio autoriaus darbuose daug dėmesio skiriama tik atskirų detalių formoms, net nepateikiama rekonstrukcinių piešinių arba jie labai paviršutiniški (Курбатов, 1999, c. 100–117; 2003, c. 225–243; 2004).

Kitus autorius, pvz., D. Pežemskį (Пежемский, 1998, c. 138–153), daugiau domina tik avalynės modelių rekonstrukcija, todėl nesigilinama į jos gamybos technologiją, nepateikiama jokio grafinio siūlių žymėjimo detalių išsklotinėse.

J. Antropova, aptardama unikalius avalynės ra-

dinius iš Borisoglebsko (Naugardo apskritis), avalynės terminus publikacijoje naudoja labai saikingai. Dėl neaiškios priežasties aptariama neabejotinai batelių tipo avalynė, vadinama „bateliais“ tik darbinio pavadinimu, nes batelių konstrukcija ir ją sudarančių detalių skaičius, autorės nuomone, skiriasi nuo įprastų archeologinės avalynės radinių – minkštos ir kietos konstrukcijos. Publikacijoje nevisiškai ir netiksliai apibūdinamas pats batelių tipas – kaip žema, ne aukščiau kulkšnies, avalynė (Антропова, 2003, c. 265). Toks apibūdinimas visiškai tinka ir kitam – pusbačių – tipui. Pateikti detalių piešiniai neturi jokios aiškios sistemos, sunku suprasti, kur yra detalių vieta ir kaip jos viena su kita sujungtos. Detalių piešiniai pernelyg maži, todėl žymių apie aptariamą avalynės konstrukciją visiškai nematyti. Rekonstrukcinis piešinys nedaug informatyvesnis už pateiktas radinių nuotraukas (Антропова, 2003, c. 267, рис. 2). Svarbu, kad pati publikacijos autorė akcentavo naudojamos metodikos ir terminijos problemas tiriant archeologinius odinio apavo radinius, tuo atskleisdama naudojamos tyrimų metodikos trūkumus.

Avalynės raidą kostiumo kontekste išsamiausiai aptarė T. Kozlova (Козлова, 1987, c. 22–67). Ji trumpai supažindino su šiuolaikinės avalynės klasifikavimu, įtraukusi dalį archeologinių radinių, aptarė avalynės raidą nuo seniausių laikų iki XX a. Daugiausia dėmesio skirta avalynės tipams, aptarti įvairių laikotarpių bendri avalynės konstrukcijos ypatumai pagal kojos dengimo laipsnį, tačiau nesigilinama į konkrečių avalynės detalių terminus. Nagines T. Kozlova priskiria batelių tipui (Козлова, 1987, c. 25, рис. 12), pateikia scheminius įvairaus laikotarpio avalynės detalių išsklotinių brėžinius.

Kai kurios pagrindinius archeologinio odinio apavo terminus latvių, rusų, vokiečių ir anglų kalbomis galima rasti J. Graudonio archeologijos terminų žodyne (Graudonis, 1994, p. 127–130). Pagal juos galima spręsti, kad žodynas sudarytas remiantis Rytų Europos archeologinio odinio apavo terminija. Dailies terminų vertimas nėra tikslus, vartojami ir buitiniai terminai: „сапор“ (aulinis), „ботинок“ (batelis) neteisingai verčiami į „boot, top boot“ (tinka tik aulinei avalynai), „башимак“ (buitinis pusbačio

pavadinimas vietoj „полуботинок“) – i „boot, high shoe“ anglų kalboje (Graudonis, 1994, p. 129).

Rytų Europos archeologinės odinio apavo tyrimų metodikos laikosi ir V. Bebre (Бebre, 1987, c. 26). Aptardama XIII–XIV a. odinį Rygos apavą autorė pateikė šio laikotarpio tirtų archeologinių avalynės dirbinių detalių terminus latvių kalba (Bebre, 1983, p. 139). Savo darbuose ji taikė dar vieną naują standžiosios siūlės grafinio žymėjimo būdą punktyrine linija, daugiau niekur kitur nevartojamą (Bebre, 1997, p. 45, pav. 2, p. 46, pav. 3). Kokia ta siūlė, galima nustatyti tik gerai susipažinus su to laikotarpio archeologinės avalynės medžiaga. Dalis V. Bebre radinių piešiama valktimi į viršų, taip paslepiant visą svarbiausią informaciją apie avalynės konstrukciją (Bebre, 1997, p. 34–56).

E. Ojateva publikacijoje apie odinę avalynę iš Lenkijos viduramžių miestų kritiškai įvertino Lenkijos kolegų odinio apavo radinių tyrimus (Оятева, 1970, c. 112–118). Publikacijoje pateikta ta pati odinio apavo tipologija, kaip ir kituose šios autorės darbuose.

Vėliau, remdamasi Rytų Europos tyrimų metodika, M. Milewska publikacijoje apie vėlyvųjų viduramžių archeologinio apavo radinių dokumentaciją aptaria nemažai aktualių specifinių avalynės tyrinėjimo problemų (Milewska, 1977, p. 529–541). Viena jų – skirtingas publikuotų darbų lygis, nulemtas siauro požiūrio į šiuos radinius. Paprastai pabrėžiama tik viena kuri nors dalis apie dirbinio teikiamą informaciją, pvz., radinių būklė, tipai, statistiniai skaičiavimai ir matavimai bei kt., priklausantys nuo tyrėjo subjektyvaus supratimo ir skirtingos patirties (Milewska, 1977, p. 530). Autorė pateikia savo nuomonę, kaip turėtų būti metodiškai tiriamas odinis apavas, kokia informacija ir kiek jos būtina sukaupti tiriant radinius. Jos nuomone, naudinga pateikti avalynės detalių piešinius iš abiejų pusių, nes taip būtų išspręsti grafinio siūlių žymėjimo kai kuriose detalėse klausimai. Remdamasi XV a. archeologine me-

džiaga, M. Milewska pateikia panašaus modelio pusbačių kai kurių detalių pavadinimus, pavadindama atskiras detalių grupes, paprasčiausius detalių tvirtinimo būdus. M. Milewska laikėsi tos pačios Rytų Europoje taikomos avalynės detalių piešimo ir siūlių grafinio žymėjimo metodikos, akcentuodama fotografijos ir aprašymo svarbą tiriant archeologinius radinius. Galima abejoti, ar tikslinga kiekvieną detalę piešti iš abiejų pusių. Pirmiausia tai didelės laiko sąnaudos, o tai pavojinga patiems radiniams.¹ Detalės vaizdas iš tos pusės, kurioje nematyti jokių žymių, suteikiančių svarbios informacijos apie gamybos technologiją, yra beprasmis. Straipsnyje buvo svarstyta ir daug kitų aktualių archeologinės avalynės tyrinėjimo problemų, tačiau kitų autorių, taip pat ir vėliau rašiusių Lenkijos mokslininkų, publikacija didesnio atgarsio nesulaukė.

Tik 1984–1985 m. L. Eberle straipsniuose apie viduramžių avalynės detalių išpjovimą ir sujungimą pagal XIV–XV a. Varšuvos radinius (Eberle, 1984, p. 199–210) bei XVI a. Varšuvos archeologinius avalynės radinius (Eberle, 1985, p. 199–214) pateikė skirtingų avalynės detalių pavadinimus, grafinius įvairių siūlių detalėse žymėjimo būdus. Šioje autorės naudojamoje tyrimų metodikoje yra ir Vakarų, ir Rytų Europos radinių tyrimų metodikų bruožų. Pirmiausia tvarkingai piešiamos detalės, pateikiamas jų vaizdas valktimi į apačią, parodomos tarpinių bei vidinių detalių jungimo vietos ir būdai. Sudurtinės siūlės ir nelabai aiškus kai kurių detalių (platformos, apačios atraukos) žymėjimas būdingesnis Rytų Europos metodikai.

Estijoje ilgą laiką archeologinis odinis apavas nebuvo tiriamas. Tik šiuo metu pasirodo pirmų publikacijų. Jų autorė K. Sarv kol kas visą dėmesį skiria avalynės tipams pagal Vakarų Europoje vyraujančias tyrimų metodikas (Sarv, 2000, p. 79). Pirmoje publikacijoje apie XIII–XIV a. radinius iš Sauna g. 10, Taline, pateikta tik avalynės tipų rekonstrukcinių piešinių be jokios informacijos apie gamybos

¹ Archeologinei odai reikalingos specifinės saugojimo sąlygos. Norint tinkamai ištirti radinius, ypač tarp daugybės detalių surasti priklausančias tam pačiam dirbiniui, reikia dirbti su visa avalynės medžiaga tuo pat metu. Tiriant radinius, aplinkos sąlygos (temperatūra, drėgmės kiekis) dažniausiai skiriasi nuo tinkamiausių saugoti. Todėl gali reikėti papildomai konservuoti odą.

technologiją. Nežinoma batviršio, avalynės apačios konstrukcija, jų tvirtinimo būdai ir detalių jungimas. Pagal iliustracijas ir aprašymą galima spręsti tik apie kai kurias konstrukcijos ypatumus – kuriose vietose jungiamos atskiros išviršinės batviršio detalės.

Vakarų Europoje ir Skandinavijoje susiformavo išsamesnė archeologinio odinio apavo radinių tyrimų metodika. Avalynės tipai skiriami ne pagal kojos dengimo laipsnį (galima teigti, kad šis požymis nėra svarbiausias), o labiau pagal antraeilus avalynės konstrukcijos elementus – tvirtinimo prie kojos metodą ir vietą įvairiuose avalynės tipuose. Odinio archeologinio apavo radinių tyrimų metodikos autoritetais laikomi O. Goubitz (Olandija), J. Swann (Jungtinė Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystė) ir A. Larsen (Norvegija) (Larsen, 1992). Jų darbai ir padėjo archeologinių Vakarų Europos odinio apavo radinių tyrimų metodikos pagrindus. Prie radinių terminijos daug prisidėjo J. Swann. Ji kartu su J. Thornton 1977 m. išleido „Avalynės terminų žodyną“ (Thornton, Swann, 1986), kuriame pateikiami terminai atsižvelgiant ir į archeologinius radinius. Vėliau pasirodė dar keletas šio žodyno pataisytų ir papildytų leidimų. Skaitydama pranešimą Londone 1985 m. ji aptarė svarbiausius terminus, remiantis kojos dengimo laipsniu, ir pripažino, kad paruošti visą archeologinės avalynės terminiją beveik neįmanoma. Radiniai savo konstrukcija yra pernelyg įvairūs (Swann, 1987, p. 47).

Išsamiausiai archeologinės avalynės radinių tyrimo metodika pateikta O. Goubitz publikacijoje apie archeologinės avalynės fiksavimą (Goubitz, 1984, p. 187–196). Jis pamėgino standartizuoti tyrimus, pateikė aiškius ir paprastus dažniausiai surandamų įvairių siūlių tipų grafinius žymėjimo būdus, įvardijo skirtingų siūlių pavadinimus. Šioje išsamioje radinių analizės metodikoje neapsiribota radiniu tik kaip konkrečiu avalynės tipu. Ypač daug dėmesio skiriama dirbinio konstrukcijai, jos atskirų detalių topografijai avalynės viršaus ir apačios detalių komplektuose. Reikia pripažinti, kad pateiktas detalių siūlių grafinio žymėjimo būdas yra labai patogus, greitas ir, svarbiausia, informatyvus. Avalynės skirtingas detales siūloma fiksuoti ištiestas valktimi į apačią ir

parodyti, kaip išdėstomos vidinės ir tarpinės detalės. Iš abiejų pusių detalės fiksuojamos tik tada, kai ir išorėje yra avalynės konstrukcijai svarbios informacijos. Pateikiamas detalės trimatis piešinys, jeigu sunku nustatyti tikslią jos formą. Kartu su detalių piešiniais yra ir galutinės dirbinio rekonstrukcijos. Vėliau ši metodika buvo tobulinta ir papildyta kitoje publikacijoje (Goubitz, 1987, p. 1–31). O. Goubitz grafinio radinių fiksavimo metodika yra išsamiausia ir priimtinausia archeologiniams radiniams tirti. Šioje publikacijoje naudojama tyrėjo grafinais radinių fiksavimo principais, šiek tiek juos papildant (26–27 pav.).

Nors O. Goubitz pasiūlė pakankamai išsamia ir informatyvia archeologinės avalynės tyrimo metodiką, tačiau vėliau rašę kitų šalių mokslininkai vis tiek ją tobulino, kūrė naujas, savas. Pavyzdžiui, Ch. Schnack, analizuodama odos radinius iš Konstanco, jiems užfiksuoti naudojo naują hibridinę Rytų ir Vakarų Europos metodiką. Tačiau jos naudojama tyrimų metodika aptariama neišsamiai, nors yra ypač svarbi, norint kitiems tai suprasti (Schnack, 1994, p. 10–12). Pagal apmėtymo siūlių žymėjimą pastebimos Rytų Europos metodikos įtakos. Pagal Vakarų Europos metodiką žymima standžioji ir slaptoji siūlės, piešiamos detalės bei pateikiama daug rekonstrukcijų, tačiau nesigilinama į skirtingų siūlių pavadinimus: sudurtinė ir sudurtinė apmėtymo siūlės įvardytos labai neįprastai – sudurtinė siūlė 1 ir sudurtinė siūlė 2 (Schnack, 1994, p. 55). Darbe netiksliai vaizduojamas kulno dalies tvirtinimo prie avalynės viršaus būdas, nes neparodoma, kad pado išorinėje pusėje yra įpjova siūlui paslėpti (Schnack, 1994, lent. 20).

Vakarų Europoje išskiriami archeologinio apavo tipai pagal batviršio tvirtinimo būdą prie kojos yra išsamiausiai įvardyti O. Goubitz. Konservuodamas ir tyrinėdamas daug avalynės radinių atlikus Dordrechto archeologinius kasinėjimus, O. Goubitz pastebėjo avalynės modelių įvairovę, ir jam kilo mintis radinius surūšiuoti pagal tvirtinimo prie kojos būdą (Goubitz, van Driel-Murray, van Waateringe, 2001, p. 131–132). Laikui bėgant O. Goubitz avalynės tvirtinimo prie kojos pagrindu radinius suskirstė

į tipus (taip pat įtraukė archeologinės avalynės radinių iš Skandinavijos ir Vakarų Europos), o savo tyrimų rezultatus aprašė knygoje „Žingsniavimas per laiką“ (Goubitz, van Driel-Murray, van Waateringe, 2001, p. 7–331). Knygoje išskiriami apavo tipai pagal pėdos dengimo laipsnį, apačios detalių komplekto formą, aptariami konstrukcijos ypatumai ir metodai. Pagal batviršio tvirtinimą prie kojos archeologinis apavas išskirtas į 30 tipų (šis skaičius dar nėra galutinis). Jo sudarytas archeologinės avalynės detalių terminų žodynas paremtas šiuolaikinės avalynės terminais (Goubitz, van Driel-Murray, van Waateringe, 2001, p. 317–329). Detalės neišskirtos į viršutines ir apatines. Žodyne jos pateiktos tik abėcėlės tvarka, ne visuomet pažymint jų vietą avalynės konstrukcijoje. Kadangi autorius nesigilina, koks terminų „avalynė“ ir „apavas“ tarpusavio ryšys, todėl naginės priskiriamos bateliams, klumpės – avalynei. Knygos skyriuje apie šiaurės vakarų dalies Romos imperijos provincijų apavą Carol van Driel-Murray pateikia šiek tiek pakoreguotą O. Goubitz naudojamą avalynės detalių grafinio žymėjimo metodiką (Goubitz, van Driel-Murray, van Waateringe, 2001, p. 346).

Vakarų Europoje ir Skandinavijoje dažniausiai remiamasi O. Goubitz išskirtais odinio apavo tipais, dažniausiai vartojami jo pasiūlyti detalių terminai bei taikomi grafinio detalių žymėjimo būdai. Skandinavijos archeologinės avalynės tyrimai, pavyzdžiui, A. J. Larsen, J. Staecker (Larsen, 1992; Staecker, 1999), yra pagrįsti tais pačiais O. Goubitz tyrimų metodikos principais. Be to, juose į tipus išskirtos ir avalynės apačios detalės (vidpadžiai ir padai), remiantis noselės dalies forma bei profiliavimo skirtumais. Tačiau kiekvienas iš minėtų autorių pateikia savą detalių grafinio žymėjimo būdą.

Lietuvoje ligi šiolei nėra nė vienos publikacijos, skirtos senojo odinio apavo terminijai, neabejotinai trūksta aiškios radinių tyrimų metodikos.

K. Navickas pirmasis Lietuvoje pradėjo išsamiau tirti odinį archeologinį apavą. Apibendrinamas Vilniaus Žemutinės pilies Gedimino kalno šiaurinėje papėdėje 1959–1961 m. rastus odos dirbinius, susidūrė su apavo terminijos problema (Navickas, 1964, p. 188–196). Metodiniai šio darbo trūkumai yra ap-

tarti mokslinėje publikacijoje, taip pat iškeltas ir K. Navicko atliktų gamtamokslinių tyrimų duomenų patikimumo klausimas (Puškorius, 2004, p. 47–48). Reikia pastebėti, kad autorius neabejotinai taikė Rytų Europoje paplitusią archeologinių odinio apavo radinių tyrimų metodiką: pateikiamos pavienės dirbinių detalės, jos piešiamos net valktimi į viršų, todėl lieka visiškai neaišku, ar modelis gamintas su vidinėmis detalėmis, ar be jų. Taigi informacija apie konkrečių dirbinių konstrukciją labai kukli.

J. Genys, aptardamas archeologinius avalynės radinius iš Klaipėdos, Kurpių g. 4, nė nebandė taikyti kokios nors tyrimo metodikos (Genys, 1987, p. 48–54), pateikti detalių piešiniai yra tiesiog iliustracijos.

Publikacijos autoriaus ir restauratorės L. Vedrickienės straipsnyje apie XVI–XVII a. odinės avalynės radinių iš Vilniaus, Malūnų g. 3/5, tyrimą ir restauravimą, fiksuojant dirbinių detales remiamasi Vakarų Europos avalynės tyrimų metodika (Puškorius, Vedrickienė, 1999, p. 256–263). Detalės piešiamos valktimi į apačią, parodant kitų vidinių detalių sujungimo vietas, aptiriamas avalynės dekoras. Dėl nedidelės straipsnio apimties ir teikiamo prioriteto – radinių gamtamokslinių tyrimų ir konservavimo – nebuvo galimybės išsamiai atskleisti šios puikios avalynės kolekcijos.

R. Kubiliūtės publikacijoje, taikant O. Goubitz tyrimų metodiką, pateikti restauruotų pušnų grafiniai piešiniai, aiškiai parodyta, kaip ir kur jungiamos avalynės detalės (Kubiliūtė, 2000, p. 20, pav. 3). Detalių piešiniuose, net ir atsižvelgus į didelius restauruotų radinių gabaritus, pastebima neabejotina Vakarų Europos tyrimų metodikų įtaka: pušnų detalės piešiamos valktimi į apačią, parodoma vidaus detalių vieta konstrukcijoje ir jų tvirtinimo būdai, pateikiami siūlių rekonstrukciniai piešiniai.

Taigi publikacijose apie Lietuvoje randamą archeologinį odinį apavą pastebimos ir Rytų (Navickas, 1964, p. 188–196), ir Vakarų Europos metodikų įtakos (Puškorius, Vedrickienė, 1999, p. 256–263; Kubiliūtė, 2000, p. 16–22). Tačiau ligi šiol nebuvo tyrėjų, paskelbusių daugiau nei vieną publikaciją apie archeologinį apavą ir tęsiančių pradėtą darbą.

Apžvelgus įvairias archeologinio odinio apavo radinių tyrimų metodikas, galima daryti išvadą, kad

tyrimai labai skirtingi, aiškiai rodantys kiekvieno mokslininko subjektyvų supratimą apie avalynę, galbūt ir kantrybę vienu metu dirbant su tūkstančiais atskirų detalių bei jų fragmentų. Nėra vienos metodikos ir aiškaus sutarimo, kaip tokie radiniai turi būti tiriami. Pagal Rytų Europos tyrimų metodikas (palyginti su Vakarų Europos ir Skandinavijos tyrimų metodikomis) kur kas labiau akcentuojama avalynės radinių galutinė rekonstrukcija, pateikiami atskiri tos pačios rūšies detalių piešiniai, nors paskutinio dešimtmečio autorių darbuose kartais atsiskaidoma net ir rekonstrukcinio piešinio. Pagal Vakarų Europos tyrimų metodiką, kur kas daugiau dėmesio kreipiamas į atskirų dirbinių konstrukciją, labai (smulkmeniškai ir pagal antrinius požymius) detalizuojami jų tipai, o galutinė dirbinio rekonstrukcija yra tik tyrimo dalis. Įvairovė pastebima ir fiksuojant avalynės detales bei grafiškai žymint siūles. Pagal Rytų Europos metodiką, dažniau teikiamas trimatis detalių piešinys, o dirbinių konstrukcija aprašoma retai ją konkretizuojant. Tačiau su radinių terminų problemomis susiduria beveik visi odinio apavo tyrėjai.

Dažnas, pasirinkdamas radinių tyrimo metodiką, nelabai įvertina jos svarbą. Todėl mokslinėje publikacijoje – galutiniame tyrimo produkte – neretai atsiranda dar iki tol nematytų ir niekur daugiau neaptinkamų, naujų tų pačių detalių ir jų siūlių grafinio žymėjimo būdų bei pavadinimų, kartais aiškių tik tyrėjui.

ODINIO APAVO LIETUVIŠKŲ TERMINŲ PROBLEMAS

Pritaikant dabartinius odinio apavo terminus archeologinių radinių tyrimui, pirmiausia pastebimos „apavo“ ir „avalynės“ terminų vartojimo spragos, neįvertintos jų skirtingos reikšmės.

Pagrindinė literatūra, skirta šiuolaikinės avalynės specialistams Lietuvoje, yra rusų kalba. Rusų terminų įtaka neabejotinai pastebima visuose lietuvių kalba išspausdintuose darbuose (remiantis ir tose knygose pateiktais rekomenduotinos literatūros sąrašais). Taip yra ir su apavo rūšimis bei tipais, avalynės detalių terminais bei gamybos technologija.

Yra tik du išsamesni darbai lietuvių kalba, skirti šiuolaikinės avalynės gamybai ir terminijai, tačiau jie moraliai yra pasenę. Nors avalynės gamyba sovietiniais metais Lietuvoje buvo gerai išvystyta, tačiau per visą tą laiką išspausdintas tik vienas platesnis lietuvių autorių darbas.

Pirmiausia paminėtinas E. M. Ostrovitianovo ir B. J. Ivanovo knygos „Avalynės technologija“ 1970 m. vertimas į lietuvių kalbą. Ši knyga papildyta labai svarbiu trumpu pagrindinių avalynės technologijos terminų žodyne lietuvių–rusų ir rusų–lietuvių kalbomis. Knyga skirta avalynei ir jos gamybos metodams aptarti, todėl odinis apavas labai mažai nagrinėjamas. Vos keliomis eilutėmis užsimenama, kad „avalynės konstrukcija visada (ir dabar, ir senovėje) priklauso nuo avėjimo ir tam tikrų geografinių sąlygų, kuriomis žmogus gyvena“ (Ostrovitianovas, Ivanovas, 1970, p. 6). Knygoje pateikiama veltinio, romėniškų sandalų ir naginės piešinių, įvardijant juos atitinkamai šalito, karšto ir vidutinio klimato juostų pirmykšte avalyne.

1987 m. išleista D. Verbickienės ir A. Mažuolis „Avalynės gamybos technologija“ (Verbickienė, Mažuolis, 1987). Knygoje supažindinama su svarbiausiais šiuolaikinės avalynės struktūros, klasifikavimo ir gamybos metodais, pateikiama aiški pagrindinių avalynės viršaus ir apačios detalių terminija, nors ne visų detalių paskirtis paaiškinta pačiame tekste. Dar ir šandien vartojama dauguma terminų, pateiktų šioje knygoje. Vėlesnėje avalynės terminijoje tik kai kurie terminai buvo pakeisti ar pakoreguoti. Tada dar buvo vartotas, pvz., „batas“ (šiuolaikinėje avalynės terminijoje šio termino iš viso atsisakyta), „kietgalis“ (dabar pakeistas į „standžiąją nosele“ arba kitaip „standinę“), „šonelių tvirtiklis“ (pakeistas į „šonikę“ arba „šoninį tvirtiklį“; pastarasis terminas yra paminėtas toliau tekste, batviršio surinkimo technologinio proceso schemoje) (Verbickienė, Mažuolis, 1987, p. 61).

1992 m. Lietuvos Respublikos ekonomikos ministerijos Valstybinis projektavimo ir konstravimo biuras „Punktukas“ paruošė avalynės tipų ir detalių terminų žodynelį. Jis nespausdintas, skirtas tik avalynės technologų naudojimui darbe (sąlyginai jis įvardijamas „Avalynės tipų ir detalių terminų žodyneliu“ – ATDTŽ). Jame apibendrinti ir pateikti su

kalbininkais suderinti pagrindinių avalynės tipų ir detalių terminai bei trumpi apibūdinimai, iki šiolei vartojami avalyninkų. Tačiau neišvengta kai kurių netikslumų: užkulnis (p. 23) ir standinė (p. 22) klaidingai priskiriami avalynės viršaus detalėms (Verbickienė, Mažuolis, 1987, p. 22).

Visų šiuolaikinei avalynei skirtų platesnių darbų įžangose (lietuvių ir rusų kalbomis) tik bendrais bruožais užsimenama apie avalynės raidą. Tuo tarpu tyrinėjimus atliekantys archeologai randa ne tik avalynės, bet ir kito apavo, nors avalynės, palyginti su kitomis apavo rūšimis, yra nepalyginti daugiau. Nesudėtingos konstrukcijos apavas šiuolaikinių avalynės specialistų nenagrinėjamas, į jo tipus ir terminus nesigilinama – prioritetas teikiamas tik avalynei. Todėl siekiant aiškumo įvardijant visą odinį apavą, verta panagrinėti šiame darbe vartojamų terminų „avalynė“ ir „apavas“ santykį.

Apavas – tai įvairūs dirbiniai ir gaminiai kojoms apauti, aprangos dalis. Apavo sąvoka apima avalynę, taip pat jos prototipus nuo seniausių laikų – vyžas, nagines, kojenas, klumpes, getrus ir kita. Ligi šiolei šios apavo rūšys vadinamos avalynės prototipais (Kulikauskienė, 2001, p. 633). Septintojo dešimtmečio literatūroje avalynei buvo priskiriamos naginės, tuomet jau vadintos avalynės prototipais (Зыбин, 1963, c. 8). Pagal „Tarybų Lietuvos enciklopedijos“ duomenis, lietuvių mokslinėje literatūroje devintajame dešimtmetyje apavu vadintos vyžos, naginės ir kojenos (Kulikauskienė, Matušakaitė, 1985, p. 83–84), o „sudėtingos konstrukcijos apavas, paprastai gamintas ant kurpalių“, vadinamas avalyne (Kulikauskienė, Matušakaitė, 1985, p. 149). Enciklopedijoje avalynei aptarti tuomet vartoti nūdienos kalbininkų jau atmesti terminai „pusbačių smaili galai“, „batai“, „auliniai batai“, „kulniukai“ (lygiagrečiai jau vartojamas terminas „pakulnis“). Nors avalynė ir buvo išskiriama, tačiau terminai „avalynė“ ir „apavas“ vartoti kaip sinonimai. Vėliau avalynės terminai buvo tobulinami, derinami su kalbininkais, keičiantis avalynės gamybos technologijai ir konstrukcijai, atsirasdavo naujų terminų, papildančių esamus. Pasikeitė ir avalynės tipų pavadinimai, pvz., „batai su auliukais (trumpais)“ pakeisti

į „auliukinius“, kai kurios avalynės konstrukcijos detalės, kaip antai „viršdalis“ (dabar – batviršis), „kulniukas“ (– pakulnis arba pakulnė), „auliukas“ (– „šonelis“, pažymint jo aukštį), „laikantysis rantas“ (– rantas arba pagrindinis rantas), „uždedamasis rantas“ (– dekoratyvinis rantas) ir kiti (ATDTŽ, 1992, p. 4–25). Pagal „Visuotinę lietuvių enciklopediją“, „odinė ir kai kuri guminė bei plastikinė avalynė buityje dar vadinama batais“ (Mačiekus, 2002, p. 325). Taigi avalynė priskiriama apavui (plačiaja prasme) ir laikoma atskira apavo rūšimi.

Sąvokų „avalynė“ ir „apavas“ (siaurąja prasme) ribos šiame darbe nustatomos pagal konstrukcijos skirtumus. Pagrindinis kriterijus, išskiriantis apavą ir avalynę, yra atskirai gaminamos viršaus ir apačios detalės. Gaminant galutinį produktą, batviršis ir padas (ar avalynės apačios detalių komplektas) sujungiami (tvirtinami). Todėl kalbant apie avalynę ir apavą, reikėtų turėti omenyje šį esminį dirbinių gamybos skirtumą. V. Dalio žodyne apie nagines rašoma, kad jos yra ne siuvinamos, bet tik lenkiamos iš vieno odos ar kailio gabalo ir užraukiamos odiniu dirželiu. Paprastai naginės gaminamos iš arklio, gesnės – iš kaulės, taip pat pasitaiko ir iš ruonio odos (Даль В., 1980, с. 325). Nors dabartiniai avalynės technologai klumpes ir medpadžius priskiria avalynei, bet pagal konstrukciją klumpės yra išskobiamos iš vientisos medienos, t.y. kaip ir naginės, gaminamos neišskiriant pado ir batviršio, o medpadžių iš medienos yra tik padas. Jų viršaus detalės dažniausiai būna iš kitos rūšies medžiagų, dažniausiai – odos. Taigi terminas „apavas“ taikytinas tik kalbant apie nagines, kojenas, vyžas, klumpes, getrus ar čempes – gaminius, neturinčius atskirų viršaus ir apačios detalių. Terminas „apavas“ (plačiaja prasme) vartotinas kalbant apie avalynę ir apavą (siaurąja prasme) tik kaip aprangos dalį.

Šiuolaikinės avalynės gamybos ir detalių terminai yra nusistovėję daugiau nei dešimt metų, todėl esminių terminijos pokyčių ateityje neturėtų būti. Dėl šios priežasties tikslinga avalynės archeologinių radinių tyrimui pritaikyti šiuolaikinės avalynės terminus ir tipų pavadinimus. Kito odinio apavo tipai gali būti išskiriami remiantis kiekvienam jų būdingais gamybos ypatumais.

ODINIO APAVO LIETUVIŠKI TERMINAI

Publikacijoje pateikiami terminai paruošti remiantis autoriaus sukauptais VIII–XVIII a. archeologinių odinio apavo radinių tyrimų duomenimis, rašant disertaciją tema „Archeologinis odinis apavas Lietuvoje. Odinio apavo konservavimas“. Pateikiant pagrindinius terminus įtraukta ir avalynės detalių, kol kas nerastų tirtoje medžiagoje, tačiau pasitaikančių tarp kitų Europos šalių archeologinių radinių.

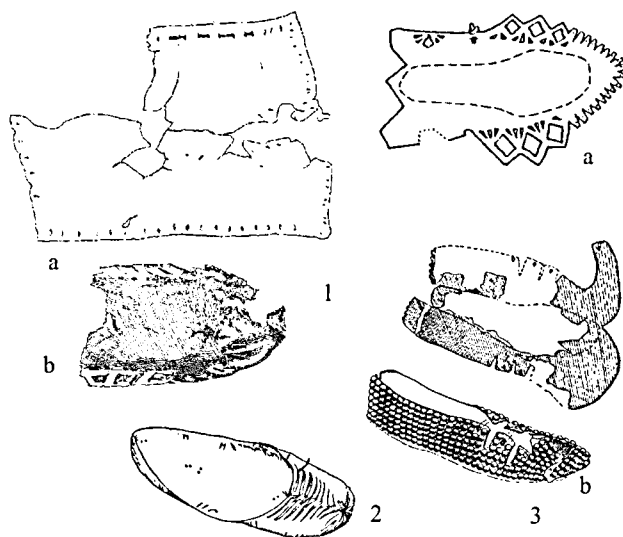
Pritaikant terminus, įvardijant avalynės tipus, pavadinant skirtingas detales ir aptariant avalynės konstrukciją, daugiausia remtasi „Avalynės tipų ir detalių terminų žodyne“. Taip pat terminai lyginti ir tikslinti su pateiktomis knygoje „Avalynės gamybos technologija“. Nenaudojamų detalių pavadinimai pakeisti atsižvelgus į „Lietuvių kalbos žodyną“ ir „Dabartinės lietuvių kalbos žodyną“. Sudurtiniai terminai detalių, nebenaudojamų šiuolaikinės avalynės gamyboje, pateikti atsižvelgus į „Puntuko“ paruoštą avalynės tipų ir detalių terminų žodynelį, „Avalynės gamybos technologija“ bei jų paskirtį konstrukcijoje ar būdingą formą, konsultuojantis su dabartinės avalynės specialistais.

Autoriaus pateikiamas grafinis siūlių žymėjimas paremtas O. Goubitz metodika. Nauji prasiūtinės siūlės rūšių grafiniai žymėjimai pateikti atsižvelgiant į O. Goubitz metodikos principus.

Odinis apavas

Pagal konstrukcijoje pastebėtus esminius skirtumus, paprasčiausiai gaminamą odinį apavą – naginę – galima skirstyti į *primityvaus raukimo*, *ažūrinio raukimo* ir *avalynės formos* nagines.

Primityvaus raukimo naginės gali būti *vientisos* arba *sudurtinės*. Vientisos naginės raukiamos iš keturkampio formos odos detalės, apvaliu vienu ar abiem galais, kraštus suraukiant apvaru – odos juoste ar apvejančios tokios naginės viršutinį kraštą virvele (1 a, b pav.). Sudurtinės naginės gaminamos iš

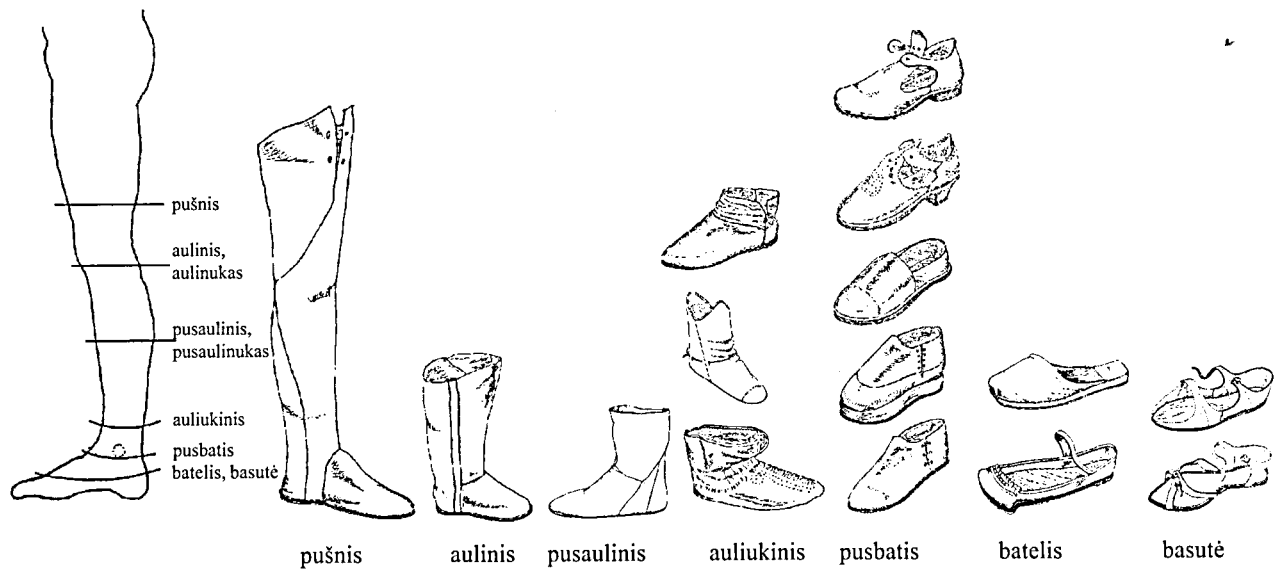
1 pav. Naginių tipai: 1 – primitivityvaus raukimo (a. Kernavė, XIII–XIV a., b. Vilniaus Žemutinė pilis (XIV–XV a.); 2 – ažūrinio raukimo (Pskovas, XI–XII a.); 3 – avalynės formos (Diržių kapinynas, k. 51 (VIII–IX a.).

Fig. 1. Types of primitive-shoes: 1– primitive wrinkled (a. Kernavė, 13th c.–14th c, b. Vilnius Lower Castle, 14th c.–15th c.); 2 – tracery wrinkled (Pskov, 11th c.–12th c.); 3 – shoe-shape wrinkled (Diržiai cemetery, grave K.51 (8th c.–9th c.) (after Steponavičienė D., 1998, p. 249, O. Goubitz, van Driel-Murray C., Groenman-van Waateringe W., 2001, p. 389, Оямева Е. И., 1962, c. 79; drawings by author and Manomaitis H.).

netaisyklingos formos odos detalių, kurios sujungiamos odos dirželiais, siūlu susiuvant atskirus odos fragmentus ar kaip nors kitaip. Šių naginių išsklotinė primena vientisos naginės formą.

Ažūrinio raukimo naginės raukiamos panašiai kaip ir primitivityvaus raukimo, tačiau priekinė jų dalis formuojama į trapeciją, kurios kraštuose daromos gilios uždaros įpjovos, o raukiant priekyje suformuojamas ažūrą primenantis raštas (1:2 pav.).

Avalynės formos naginės raukiamos pakartojant avalynės formas, derinant raukimą ir dalių sujungimą įvairiose jos vietose. Nuo avalynės šios naginės skiriasi tik savo konstrukcija – jos neturi atskirų viršaus ir apačios detalių. Pagal kojos dengimo laipsnį gali būti batelių, pusbačių, auliukinių ar aukštesniais šoneliais avalynės formos naginės (1:3 a, b pav.).

2 pav. Avalynės tipai.
Fig. 2. Types of shoes.

Odinė avalynė

Odinė avalynė – tai avalynė, kurios visos arba daugelis viršaus detalių yra natūralios odos, skirstoma į tipus pagal konstrukcijos požymius, nusakančius kojos dengimo viršaus detalėmis laipsnį (2 pav.). Pagal tai išskiriami tokie avalynės tipai.

Pušnys – avalynė, kurios aulas dengia kelį, dalį šlaunies.

Auliniai – avalynė, kurios aulas dengia blauzdą iki kelių. Moteriški auliniai vadinami *aulinukais*.

Pusauliniai – avalynė, kurios aulai dengia pusę blauzdos, atitinkamai moteriška avalynė vadinama *pusaulinukais*.

Auliukiniai – avalynė, kurios šoneliai dengia kulkšnį ir apatinę blauzdos dalį.

Pusbačiai – avalynė, kurios šoneliai siekia kulkšnį, o batviršis dengia visą pėdos užpakalinę dalį.

Bateliai – tai avalynė uždara noselės dalimi, kurios šoneliai nesiekia kulkšnies, o pėdos užpakalinė dalis yra nevysiškai uždengta. Batelių tipui priklauso ir kambarinė avalynė.

Basutės – avalynė atvira noselės, kulno arba atviromis noselės ir kulno dalimis. Šio tipo avalynės šoneliai nesiekia kulkšnies ir dengia apatinę pėdos dalį. Basutės taip pat gali būti su kelties dirželiu.

Pagal paskirtį avalynė skirstoma į:

vasarinę, pagal konstrukciją ir naudojamas medžiagas skirtą avėti vasarą;

žieminę, pagal konstrukciją ir naudojamas medžiagas skirtą avėti žemą;

demisezoninę, pagal konstrukciją ir naudojamas medžiagas skirtą avėti pavasarį ir rudenį;

nesezoninę, skirtą avėti ištisus metus;

kasdienę, gaminamą iš pigesnių medžiagų, paprastesnės konstrukcijos, skirtą avėti kasdien;

kelioninę, skirtą avėti ilgų kelionių metu;

modelinę, sudėtingesnės ir įvairesnės konstrukcijos, geresnių medžiagų ir geresnės apdailos;

kambarinę, skirtą avėti namie;

ortopedinę, sukonstruotą atsižvelgiant į patologinius pėdos, blauzdos ir klubo pakitimus;

vaikišką, skirtą avėti vaikams;

moterišką, skirtą avėti moterims;

vyrišką, skirtą avėti vyrams;

kariškių, skirtą avėti kareiviams, arba kaip specialią uniformos dalis;

Pagal viršaus ir apačios konstrukciją yra:

atviroji avalynė, kurios noselės (arba), linkio ir (arba) kulno dalys atviros;

uždaroji avalynė, kurios noselės, linkio ir kulno dalys uždaros;

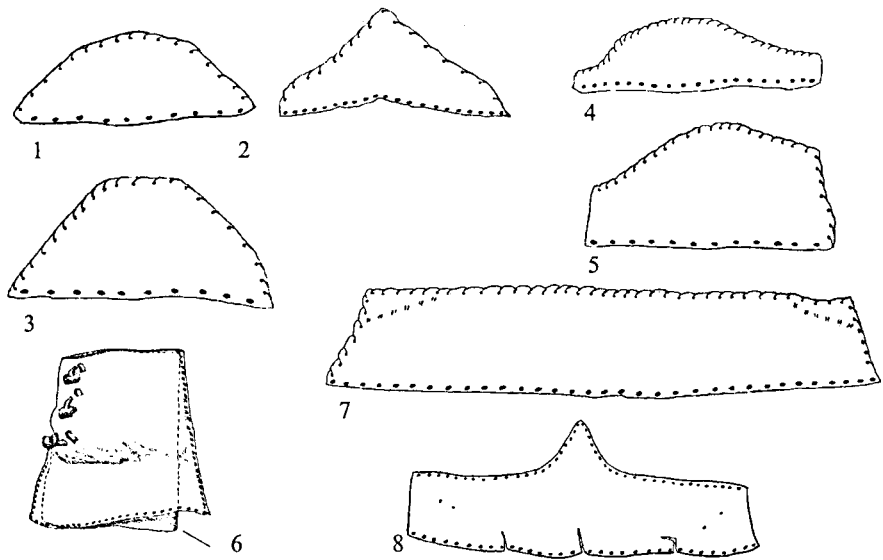
bateliai su kelties dirželiu – avalynė, kurios batviršyje yra vienas ar keli skersai kelties einantys dirželiai su fiksuojančia furnitūra;

klepės – avalynė, kurios batviršį sudaro tik jungtis, dengianti pėdos priekinę dalį; jos priskiriamos batelių tipui;

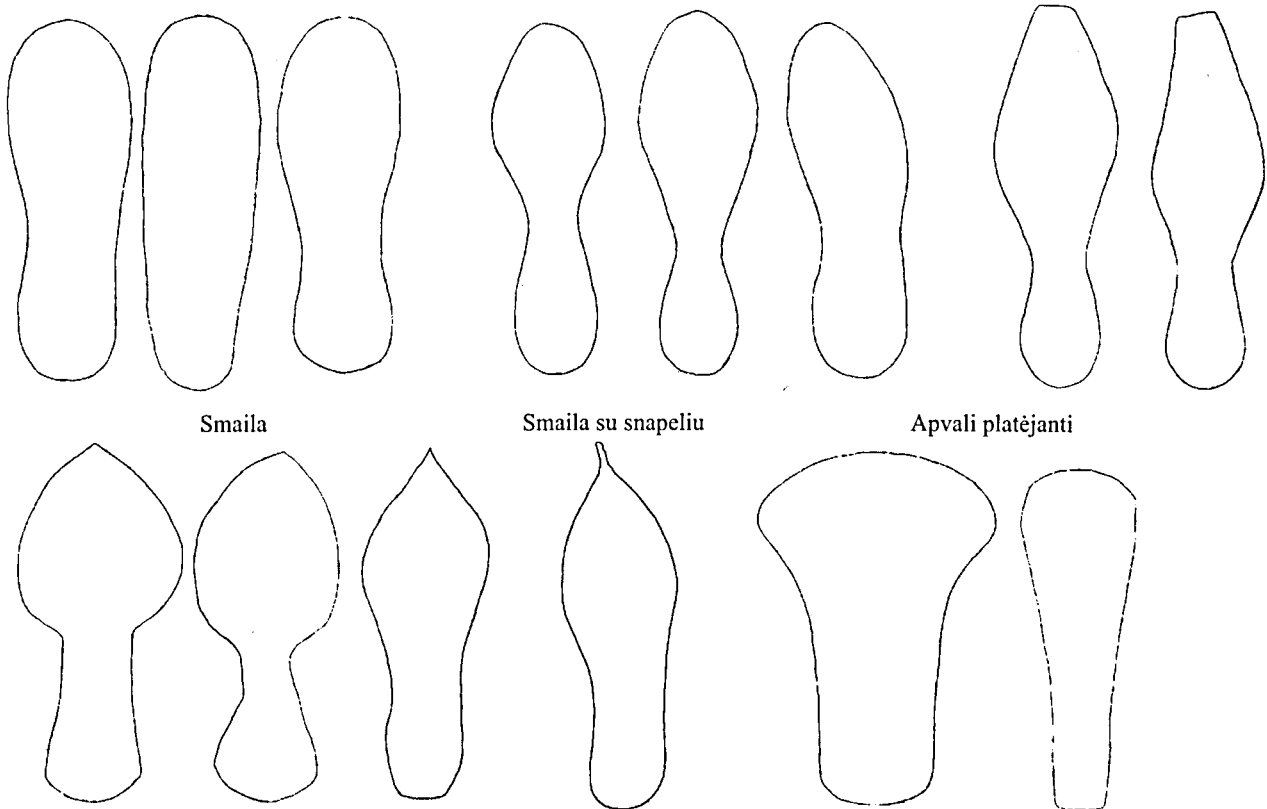
mokasinai – avalynė, kurios batviršis su vidpadžiu ar jo noselės bei platemens dalis yra vienos konstrukcijos ir turi ovalų įdurą;

sandalai – sandalinio tvirtinimo avalynė be vidpadžio, standinės ir pamušalo priekinėje dalyje;

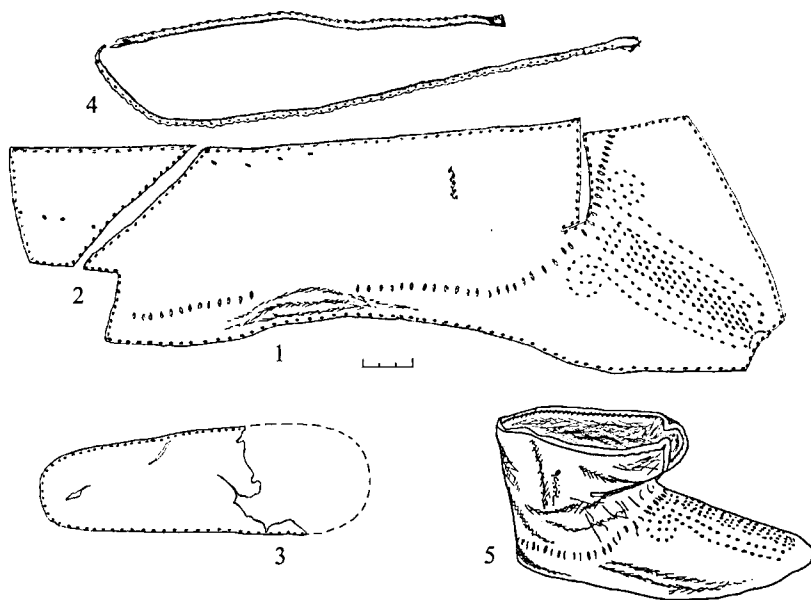
sandaletai – avalynė, kurios batviršis turi įvairios formos

3 pav. Avalynės kišenių tipai: 1 – pusapvalė, 2 – trikampė, 3 – trapecinė, 4–5 – netaisyklinga, 6 – šonelio formos, 7 – apkulnio formos, 8 – aulo apatinės dalies, su spygliu. *Autoriaus pieš.*
 Fig. 3. Types of heel stiffeners: 1 – half-rounded, 2 – triangle, 3 – trapezium, 4–5 – irregular, 6 – quarter-shape, 7 – counter-shape, 8 – boot-leg bottom part (with a thorn).

4 pav. Padų ir vidpadžių noselės dalies forma. *Autoriaus pieš.*
 Fig. 4. Toe-part shape of treadsoles and insoles.

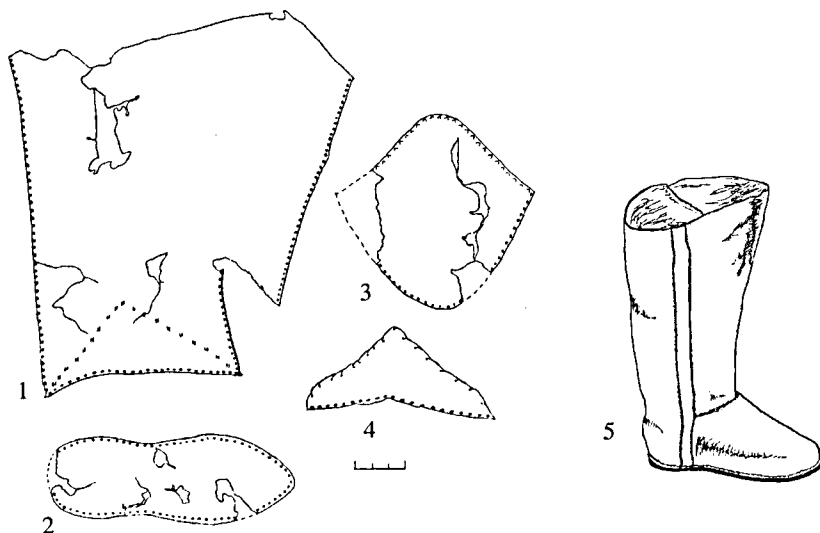

5 pav. Auliukinis: 1 – jungtis-šonelis, 2 – jungties-šonelio įduras, 3 – padas, 4 – viršukraščio juostelė, 5 – restauruotas auliukinis (Kernavė, XIII–XIV a.). *Autoriaus pieš.*

Fig. 5. Ankle shoe: 1 – one-piece upper, 2 – insert of one-piece upper, 3 – treadsole, 4 – edge binding, 5 – restored ankle shoe (Kernavė, 13th c.–14th c.).

ir dydžio skylutes. Forma ir konstrukcija jie atitinka pusbačius.

Visą avalynės pusporės konstrukciją sudaro du detalių komplektai: *avalynės viršaus detalių* (arba

6 pav. Aulinis: 1 – aulas, 2 – padas, 3 – priekis, 4 – trikampė kišenė, 5 – aulinio rekonstrukcija. Vilniaus žemutinė pilis, XV a. pirmoji pusė. *Autoriaus pieš.*

Fig. 6. Boot: 1 – boot-leg, 2 – treadsole, 3 – bootfront, 4 – triangle heel stiffener, 5 – boot reconstruction. Vilnius Lower Castle, the first half of the 15th c.

avalynės viršaus; sujungtos detalės sudaro *batviršį*) ir *avalynės apačios detalių kompleksas* (sujungtos detalės sudaro *avalynės apačią*). Kiekvienam jų gaminti dažnai naudojamos įvairios medžiagos (pvz., oda, tekstilė, mediena), skirtingos savo kokybe, fizikinėmis savybėmis, storiu, atsparumu aplinkos poveikiui ir t. t.

Avalynės detalės pagal savo topografiją viršaus ir apačios detalių komplektuose bei pagal naudojamas medžiagas joms pagaminti skirstomos į *išviršines*, *tarpines* ir *vidines*.

AVALYNĖS DETALIŲ TERMINAI

Avalynės viršaus detalės

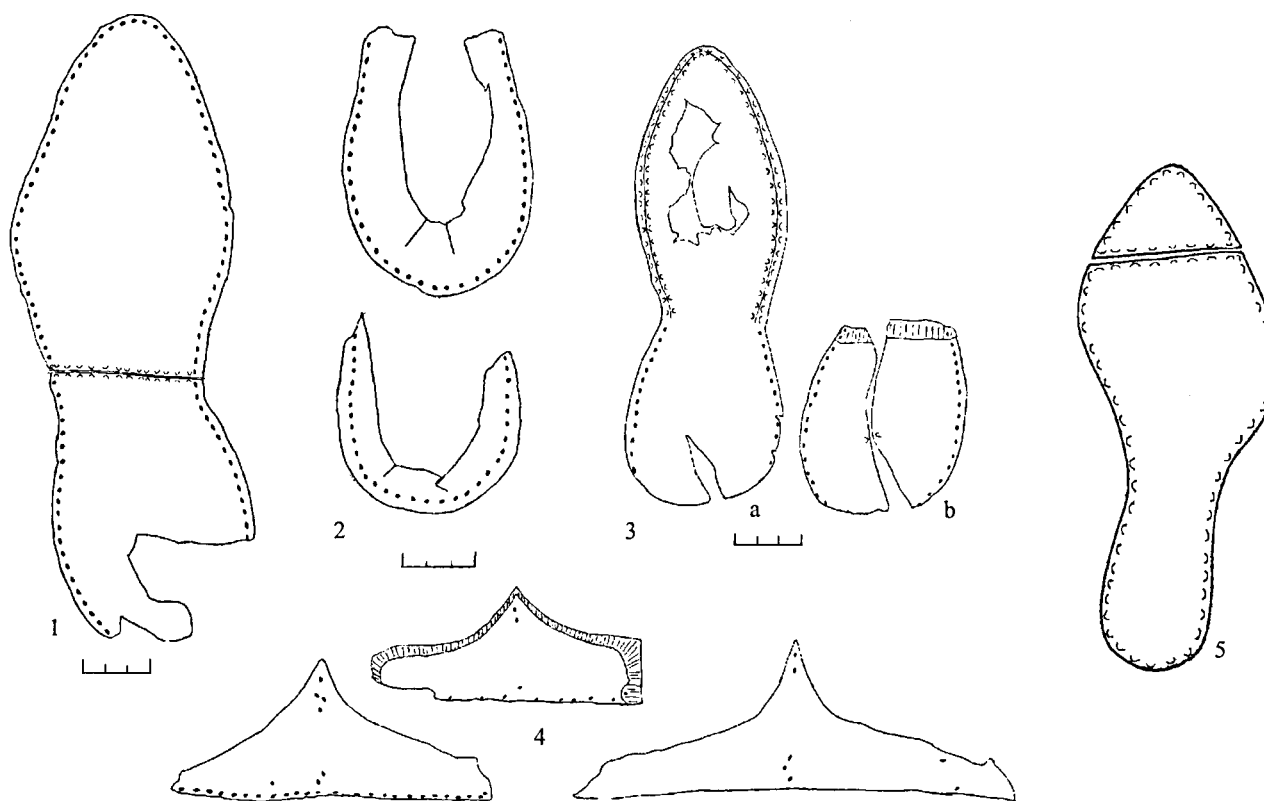
Išviršinės – tai avalynės viršaus detalės, esančios išviršinėje pusėje. Jos paprastai gaminamos iš geriausios medžiagos, nes nuo to priklauso galutinio produkto išvaizda. Detalės turi nepraleisti drėgmės, būti laidžios garams ir orui.

Apjungtis – vientisa detalė, dengianti kojos pirštus ir apgaubianti visą pėdos apatinę dalį (9:2–3 pav.).

Apkulnis – detalė, dengianti kulną (13:7 pav.).

Aprauka – detalė, dengianti pakulnės, platformos ar tarpupadžio šoninį paviršių. Ji gali būti gaminama iš odos ar tekstilės. Aprauka, dengianti tik pakulnę, vadinama *pakulnės aprauka* (9:2; 24:3 pav.).

Aulas – pusaulinio ar aulinio

7 pav. 1 – vidpadis su prieduru, 2 – pasagos formos iškartos, 3 – avalynės apačios detalių kompleksas: a – padas, b – kulninė, 4 – užkulniai, 5 – padas su prieduru. Vilniaus žemutinė pilis, XV a. pirmoji pusė. *Autoriaus pieš.*

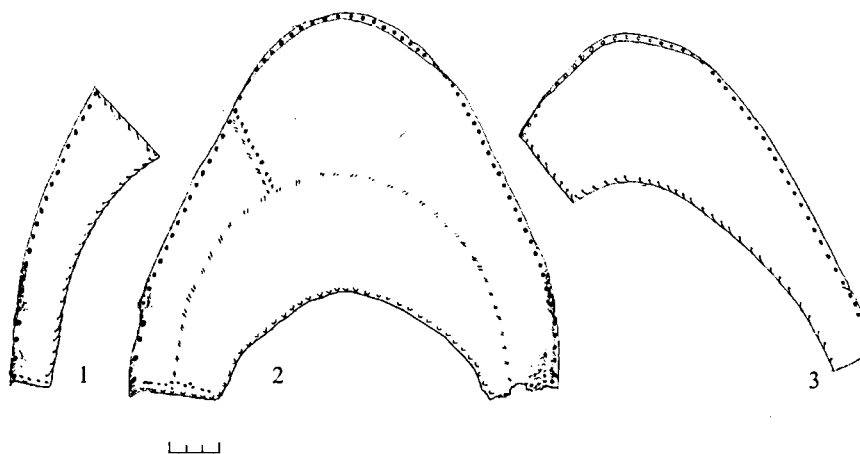
Fig. 7. 1 – insole with insert, 2 – horseshoe shape lift, 3 – shoe bottom set: a – treadsole, b – heel lift, 4 – inner counters, 5 – treadsole with insert. (Vilnius Lower Castle, the first half of the 15th c.).

viršaus detalė. Ji dengia blauzdą ar jos dalį, kartais dalį šlaunies (6:1; 23:3 pav.).

Auselė – kilpinė detalė, pritvirtinta prie aulo ar šone-lio viršaus, padedanti apsiauti (23:4 pav.).

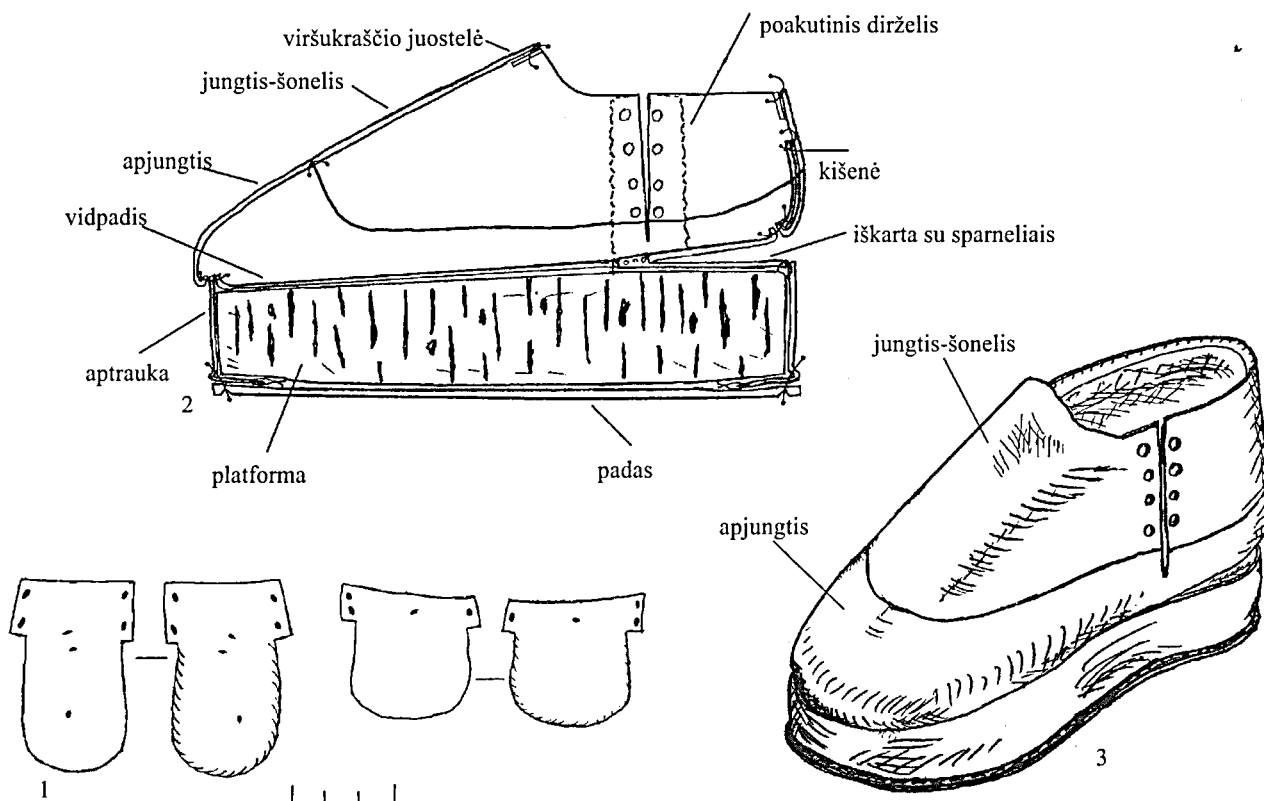
Auselės tvirtiklis – detalė, užsiūta ant apatinės auselės dalies, jungėms su aulu sutvirtinti.

Avalynės saga – furnitūros detalė, skirta sujungti tam tikras detalių vietas avalynės avėjimo metu. Dažniausiai randamos iš odos gamintos avalynės sagos (17:5–6 pav.).

8 pav. 1, 3 – sudurtinė apsauginė noselė-tvirtiklis, 2 – jungtis. Vilniaus žemutinė pilis, XV a. pirmoji pusė. *Autoriaus pieš.*

Fig. 8. 1, 3 – compounded toe case-reinforcement, 2 – vamp (Vilnius Lower Castle, the first half of the 15th c.).

9 pav. Pusbatis: 1 – iškartos su sparneliais, 2 – pusbačio konstrukcija, 3 – bendroji pusbačio rekonstrukcija. Vilniaus žemutinė pilis, XVI a. pirmoji pusė. *Autoriaus pieš.*

Fig. 9. Low-cut shoe: 1 – lifts with reinforcements, 2 – common reconstruction of the shoe. Vilnius Lower Castle, the first half of the 16th c.

Batraištis – furnitūros detalė, skirta sujungti tam tikras detales vietas avint. Batraištis gali būti gaminamas iš įvairių augalinės ar gyvūninės kilmės medžiagų. Dažniausiai tarp archeologinių dirbinių aptinkami batraiščiai pagaminti iš odos (25:6 pav.).

Iduras – nestandartinė detalė, užpildanti trūkstamą kurios nors kitos detalės formą (11:4; 5:2 pav.).

Jungtis – detalė, dengianti slėsnos paviršių. Ji su batviršio užpakaliniu mazgu ar apkulniu jungiasi jungties sparnais, gali būti pagaminta vientisa kartu su įvairios formos liežuvėliu (jungtis-liežuvėlis) (8:2; 13:1; 17:1; 24:1 pav.).

Jungtis-liežuvėlis – detalė, dengianti slėsnos paviršių ir gaminama vientisa su suformuotu liežuvėliu (15:3; 18:1 pav.).

Jungtis-šonelis – vientisos odos detalė, dengianti visą viršutinį kojos pėdos paviršių. Šonelio aukš-

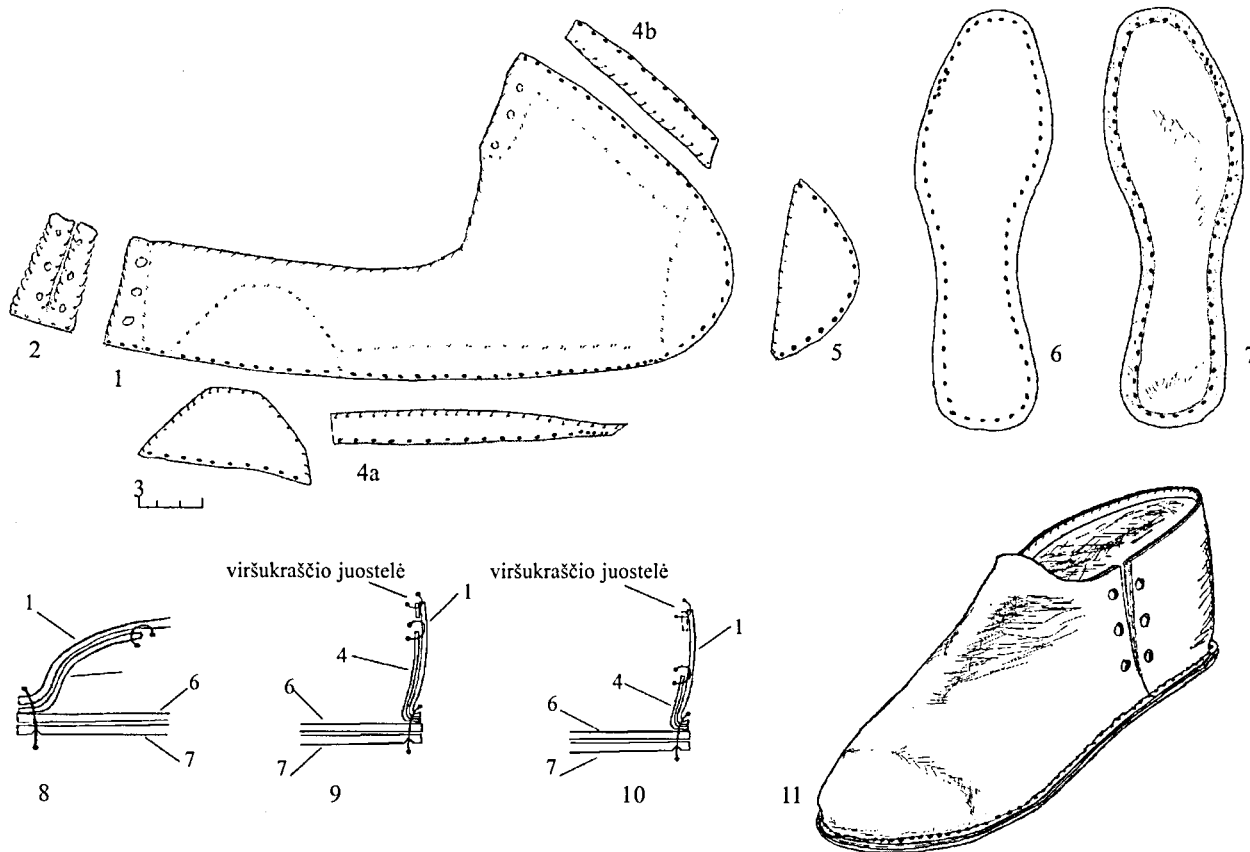
tis jungtyje-šonelyje priklauso nuo avalynės tipo. Detalė dažniausiai naudota bateliams, pusbačiams ir auliukiniams (5:1; 10:1; 11:4; 12:1 pav.).

Liežuvėlis – detalė, esanti po priekine šonelių dalimi, sauganti pėdą nuo neigiamo akučių ar batraiščio poveikio (25:3 pav.). Tarp avalynės radinių liežuvėlis retai sutinkamas kaip atskira detalė. Jis paprastai būna išpjaunamas kartu su jungtimi ir yra *jungtis-liežuvėlis*.

Noselė – detalė, dengianti kojos pirštus (12:2; 24:2 pav.).

Priekis – aulinių ar pusaulinių detalė (aulinio ar pusaulinio jungtis), dengianti pirštus ir pėdos slėsnos viršutinį paviršių (6:3; 14:1 pav.).

Šonelio priekinė detalė – detalė, tvirtinama auliukiniuose tarp jungties sparnų. Ji dengia blauzdos priekinę dalį, išlaiko šonelių priekinių kraštų vertikalų padėtį (17:3 pav.).

10 pav. Pusbatis: 1 – jungtis-šonelis, 2 – dvidalis poakutinis dirželis, 3 – trapecinė avalynės kišenė, 4 a, b – šoniniai tvirtikliai, 5 – apsauginė noselė, 6 – vidpadis, 7 – padas, 8 – noselės dalies konstrukcija, 9 – kulno dalies konstrukcija, 10 – šono konstrukcija, 11 – pusbačio rekonstrukcija. Vilniaus žemutinė pilis, XVI a. pirmoji pusė. *Autoriaus pieš.*

Fig. 10. Low-cut shoe: 1 – one-piece upper, 2 – two-part quarter facing, 3 – trapezium heel stiffener, 4 a, b – side reinforcements, 5 – toe case, 6 – insole, 7 – treadsole, 8 – toe-part construction, 9 – heel-part construction, 10 – side construction, 11 – low-cut shoe reconstruction. Vilnius Lower Castle, the first half of the 16th c.

Šonelis – detalė, dengianti pėdos šoninį paviršių ar (ir) blauzdos dalį (17:5; 18:2a; 25:5 pav.).

Šonelis-užsegimo dirželis – vientisa detalė, kurios šonelis viršuje pailgintas į priekį ir suformuoja užsegimo dirželį (15:1 a–b; 18:2–3 pav.).

Užsegimo dirželis – detalė, einanti per kojos keltį ir prilaikanti viršaus detales (18:2b pav.).

Uždėtinė noselė – detalė, dengianti pėdos pirštus ir jungties noselės dalį (25:4 pav.).

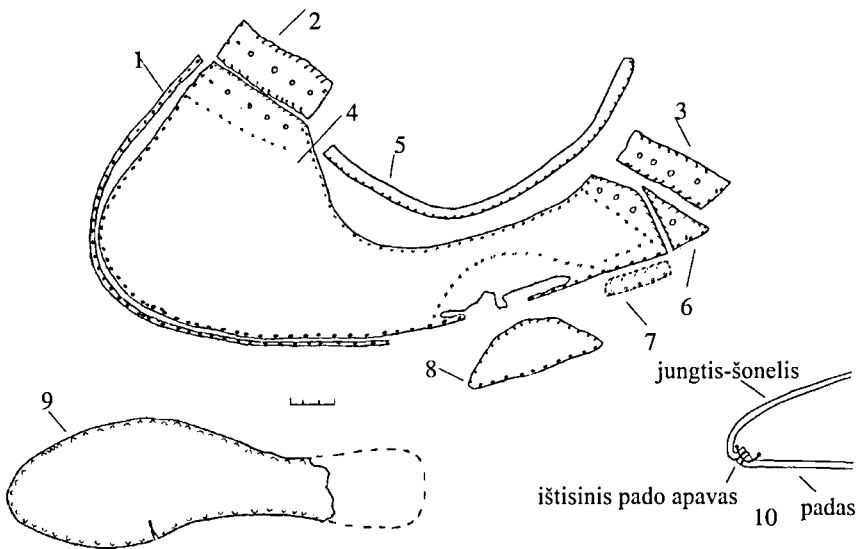
Užpakalinis dirželis – detalė, skirta užpakalinei siūlei sutvirtinti (23:1 pav.).

Viršukraščio juostelė – detalė, skirta batviršio viršutiniam kraštui sutvirtinti (3:2; 5:4; 11:4; 23:2 pav.).

Tarpinė – tai batviršio detalės, esančios tarp iš-

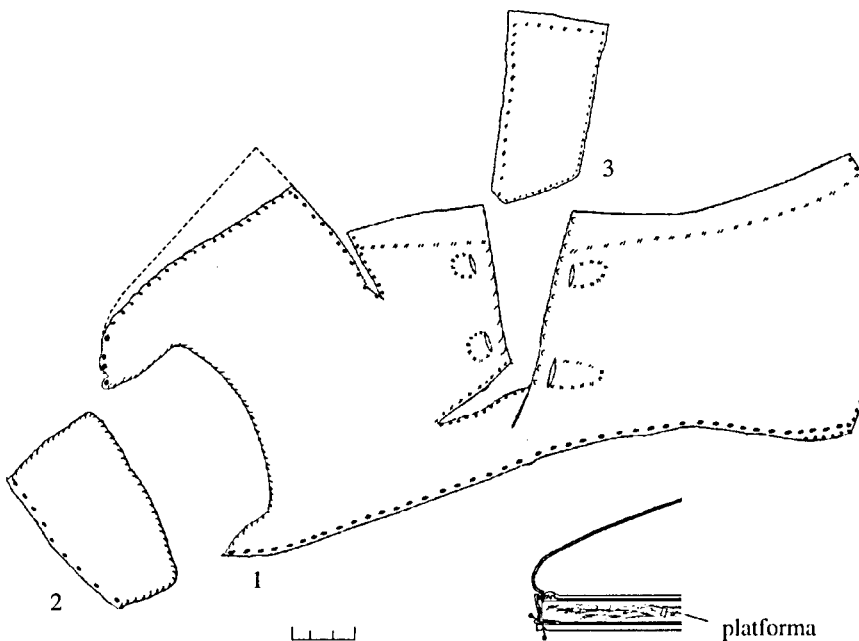
viršinių ir vidinių detalių. Jų paskirtis – sutvirtinti avalynės konstrukciją, išlaikyti jos arba tam tikrų vietų formą ir patvarumą, atsižvelgiant į periodiškai pasikartojančius fizinius krūvius. Dabartinių avalynės technologų skirtos avalynės apačios detalių komplektui dėl joms gaminti naudojamos žemos kokybės medžiagos.

Standinė (standžioji noselė) skirta noselės formai išlaikyti. Ji gali būti pagaminta iš odos ar medienos (pvz., karnos ar žievės). Avalynės technologai standinę, atsižvelgdami į žemos kokybės medžiagų panaudojimą jai gaminti, skiria apačios tarpinėms detalėms. Siekiant išvengti painingos, šiame darbe standinė priskiriama avalynės viršaus detalėms,

11 pav. Pusbatis: 1 – ištisinis pado apavas, 2–3 – viendaliai poakutiniai dirželiai, 4 – jungtis-šonelis, 5 – viršukraščio juostelė, 6 – įduras, 7 – šoninis tvirtiklis, 8 – pusapvalė kišenė, 9 – padas, 10 – noselės dalies konstrukcija. Vilniaus žemutinė pilis, XVI a. pirmoji pusė. *Autoriaus pieš.*

Fig. 11. Low-cut shoe: 1 – rand, 2–3 – one-part quarter facings, 4 – one-piece upper, 5 – edge binding, 6 – insert, 7 – side reinforcement, 8 – half-rounded heel stiffener, 9 – treadsole, 10 – toe-part reconstruction. Vilnius Lower Castle, the first half of the 16th c.

12 pav. Auliukinio batviršio detalės: 1 – jungtis-šonelis, 2 – noselė, 3 – sandarinimo liežuvėlis, 4 – galima noselės dalies konstrukcija. Vilniaus žemutinė pilis, XVI a. pirmoji pusė. *Autoriaus pieš.*

Fig. 12. Upper set of the ankle shoe: 1 – one-piece upper, 2 – cap, 3 – tongue, 4 – possible toe-part construction. Vilnius Lower Castle, the first half of the 16th c.

atsižvelgiant tik į jos vietą bendroje konstrukcijoje. Archeologiniuose avalynės radiniuose standinė sutinkama veikiausiai labai retai, publikuotoje medžiagoje jos nepavyko rasti. Standinė darbo autoriui žinoma tik iš avalynės radinių Klaipėdoje (Puškorius, 2005, p. 67).

Užkulnis skirtas kulno dalies formai išlaikyti. Jam gaminti naudojama oda arba medienos pluoštas. Darbe užkulnis, kaip ir standinė, priskiriamas avalynės viršaus detalėms, atsižvelgiant tik į jo vietą bendroje konstrukcijoje (7:4; 13:4; 17:9 pav.).

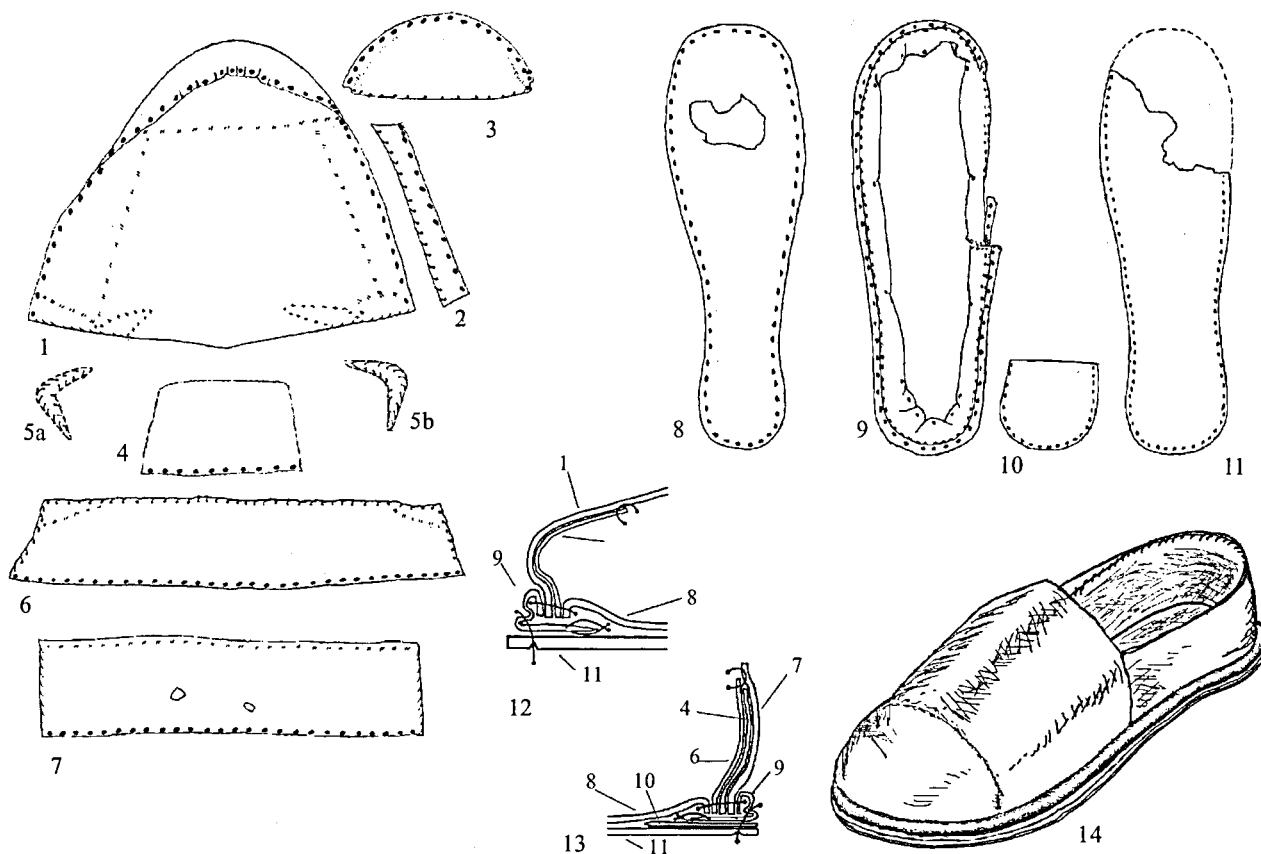
Vidinės – batviršio detalės, kurios liečiasi su koja. Visos jos sudaro avalynės pamušalą. Tai – komplektas detalių, pagerinančių avalynės higienines savybes, palaikančių avalynės formą ir izoliuojančių koją nuo išviršinių detalių siūlių.

Apsauginė noselė – detalė, dengianti pėdos pirštus (10:5; 13:3 pav.).

Apsauginė noselė-tvirtiklis atlieka apsauginės noselės ir tvirtiklių funkciją. Ji gali būti ištisinė, su tvirtikliu kairėje arba dešinėje pusėje, arba sudurtinė (sudurta ties noselės viduriu, taip pat kairėje arba dešinėje pusėje) (8:1–2 pav.).

Avalynės kišenė tvirtinama kulno dalyje, į kurią įdedamas užkulnis. Šios detalės įvairiuose avalynės tipuose gamintos skirtingos formos. Remiantis ištirta medžiaga iš Lietuvos, būtų galima išskirti keletą jų tipų

13 pav. Pusbatis: 1 – jungtis, 2 – šoninis tvirtiklis, 3 – apsauginė noselė, 4 – užkulnis, 5 a, b – įtvirtis, 6 – apkulnio formos kišenė, 7 – apkulnis, 8 – vidpadis, 9 – rantas, 10 – pado iškarta, 11 – padas, 12 – noselės dalies konstrukcija, 13 – kulno dalies konstrukcija, 14 – pusbačio konstrukcija. Vilniaus žemutinė pilis, XVI a. pirmoji pusė. *Autoriaus pieš.*

Fig. 13. Low-cut shoe: 1 – vamp, 2 – side reinforcement, 3 – toe case, 4 – inner counter, 5 a, b – sidestrays, 6 – counter-shape heel stiffener, 7 – counter, 8 – insole, 9 – welt, 10 – treadsole lift, 11 – treadsole, 12 – toe-part construction, 13 – heel-part construction, 14 – low-cut shoe reconstruction. Vilnius Lower Castle, the first half of the 16th c.

pagal formą: *pusapvalė, trikampė, keturkampė, trapecinė, netaisyklinga, apkulnio formos* (visa arba didžiaja dalimi atkartoja apkulnio formą, atitinkamai jį dengdama) bei *apkulnio* (arba *aulo*) *apatinės dalies* (dengia pusę apkulnio aukščio arba aulo apatinę dalį. Jos ilgis paprastai būna iki pat jungties sparnų. Neretai ties viduriu kišenė turi į viršų nukreiptą spyglį) (6:4; 9:1–8; 10:3; 11:8; 13:6; 17:6 pav.).

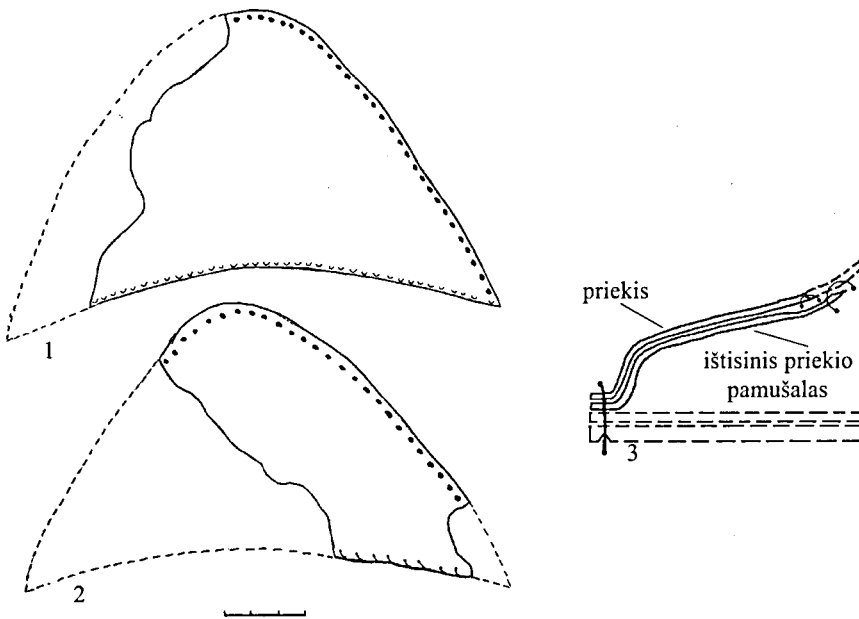
Įklotė – detalė, atitinkanti vidpadį, pagerinanti avalynės vidaus išvaizdą bei higienines savybes. Ji paprastai gaminama iš tekstilės (24:6 a pav.).

Įtvirtė – detalė, skirta siūlei tarp jungties sparnų ir šonelių ar apkulnio priekinių kraštų sutvirtinti (13:5 a–b pav.).

Jungties pamušalas – detalė, dengianti visą jungties vidinį paviršių. Jis gali būti *ištisinis* (pagamintas iš vientisos odos ar kitos medžiagos) (14:2 pav.) arba *sudurtinis* (pagamintas iš dviejų detalių, sujungtų tarpusavyje) (17:2 a–b pav.).

Poakutinis dirželis skirtas akučių stiprumui padidinti. Jis gali būti *viendalis* (kairės ir (arba) dešinės pusės) (11:2–3; 17:4 pav.) arba *dvidalis* (10:2 pav.).

Sandarinimo liežuvėlis – detalė, dengianti tarpą tarp, pvz., jungties sparno ir šonelio priekinės dalies, pagerinanti avalynės termoizoliacines savybes, sauganti nuo purvo patekimo į avalynės vidų (12:3; 25:6 pav.).

14 pav. Batviršio detalės: 1 – priekis, 2 – ištinis priekio pamušalas, 3 – detalių vieta batviršio konstrukcijoje. Vilnius, Subačiaus g. 15, XV a. pab.–XVI a. *Autoriaus pieš.*

Fig. 14. Upper details: 1 – bootfront, 2 – all-over boot-front lining, 3 – location of details in upper construction. Vilnius, Subačiaus st. 15. End of the 15th c.–16th c.

Šoninis tvirtiklis skirtas platemens dalies formai išlaikyti. Jis dažniausiai eina nuo noselės dalies jungtyje iki šonelių priekinių kraštų, ant kurių gali būti užleista (10:4 a–b; 11:7; 13:2; 15:2 a–b pav.).

Avalynės apačios detalės

Išviršinės – išorinės pusės pėdos apačios detalės. Joms keliami reikalavimai – tvirtumas ir atsparumas dideliems mechaniniams krūviams. Avint dėl nuolatinio tiesioginio kontakto su žeme jos dyla labiausiai.

Avalynės pasagėlė – metalinė pasagos formos detalė, tvirtinama palei avalynės apačios kulno dalies arba pakulnės apatinį kraštą. Gali būti dviejų rūšių: *kulno dalies* ir *pakulnės*. Kulno dalies avalynės pasagėlės pagal aukščio ir pločio santykį gali būti *vertikaliosios* ir *horizontaliosios* (22:1–3 pav.). XX a. šeštojo–septintojo dešimtmečio riboje trumpai buvo naudojamos ir noselės dalies horizontaliosios avalynės pasagėlės.

Dekoratyvinis rantas – avalynės apačios juostelė, pagerinanti avalynės išvaizdą ir sutvirtinanti konstrukciją (15:4 pav.).

Iškarta su sparneliais – specifinė detalė, dengianti avalynės apačios kulno dalį, priekyje praplatinta ir pritvirtinta prie vidpadžio bei batviršio pėdsako (9:1 pav.).

Padas – visos pėdos pločio išviršinė detalė. Jis gali būti profiliuotas ir neprofiluotas. Pagal noselės formą, padus (taip pat ir vidpadžius) galima skirstyti į *apvalia noselės dalimi*, *apvalia smailėjančia noselės dalimi*, *smailia noselės dalimi* (gotikos epochoje buvo ypač madinga avalynė *smaila pailginta noselės dalimi*), *smaila su snapeliu*, *karė noseles dalimi*, *praplatinta noselės dalimi* (4; 5:3; 6:2; 7:3 a; 10:7; 11:9; 13:11; 16:1; 19:3; 20:4; 24:4 a pav.).

Padas su krokuliu – padas, kurio atlenkta kulno dalis atitinka pakulnės priekį (18:4; 21:1 pav.).

Padas su liežuvėliu – padas, kurio sutrumpinta kulno dalis pakišta po pakulne (15:6 pav.).

Pakala – pakulnės arba pado kulno dalies detalė (15:7; 16:1 b; 18:8; 24:4 b pav.).

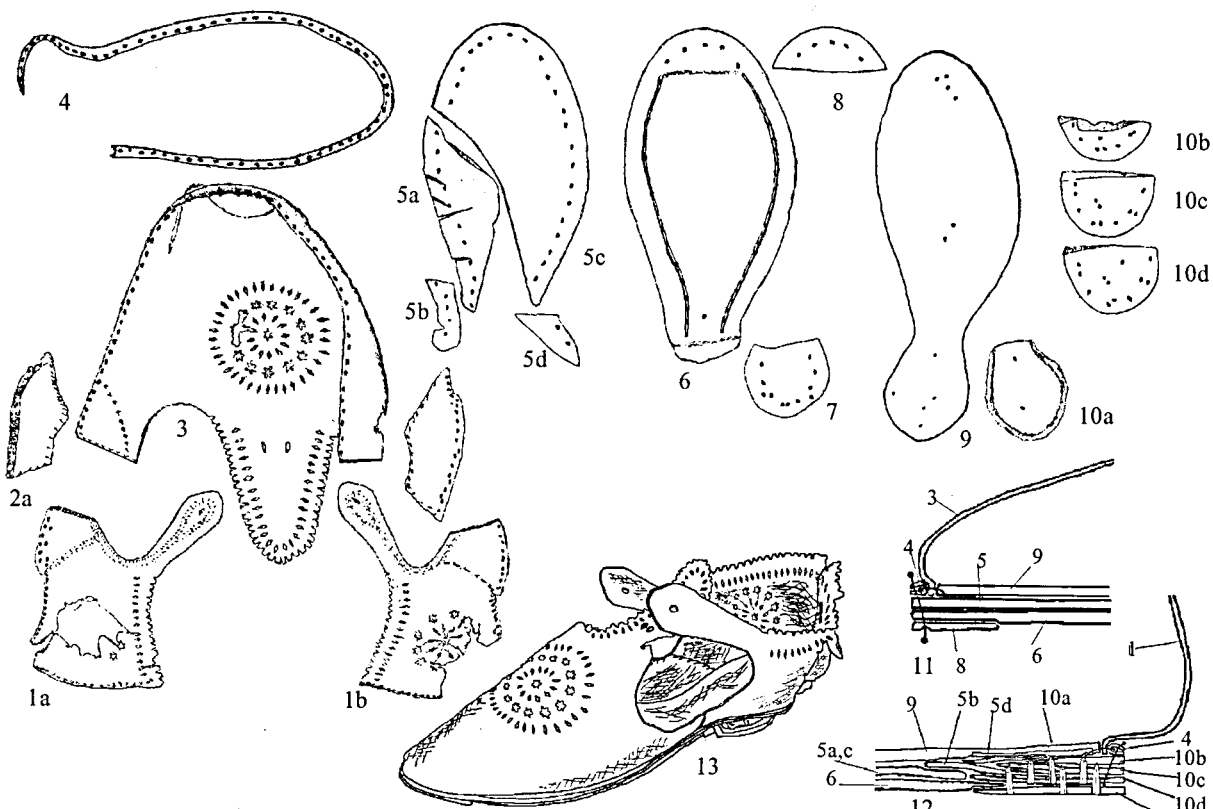
Pakulnė (pakulnis) skirta pėdos kulno daliai pakelti į tam tikrą aukštį. Ji skirstoma į *žemą* (iki 25 mm), *vidutinę* (26–40 mm), *aukštą* (41–60 mm) ir *labai aukštą* (> 60 mm).

Puspadis – išviršinė ar tarpinė detalė, atitinkanti pado noselės bei platemens dalį, pailginanti dėvėjimo laiką (21:2 pav.).

Rantas – detalė, prie kurios tvirtinamas padas ar puspadis (13:9; 20:6; 21:3 pav.). Avalynės su pakulne jis dažniausiai būna vientisas su pakulnės aptrauka (16:2; 18:6 pav.).

Rumbė – detalė, tvirtinama pado išorinėje arba vidinėje pusėje, noselės dalyje. Ji sutvirtina pado noselės dalį ir pailgina jo tarnavimo laiką (15:8; 16:1 a pav.).

Sluoksninė pakulnė – pakulnė iš viena ant kitos sudėtų sluoksninės pakulnės iškartų (20:2 pav.).

15 pav. Pusbatis: 1 a, b – šoneliai-užsegimo dirželiai, 2 a, b – šoniniai tvirtikliai, 3 – jungtis-liežuvėlis, 4 – rantas, 5 a–d – tarpupadžio detalės, 6 – padas su liežuvėliu, 7 – pakala, 8 – rumbė, 9 – vidpadis, 10 a–d – pado iškartos, 11 – noselės dalies konstrukcija, 12 – kulno dalies konstrukcija, 13 – restauruotas pusbatis. Vilnius, Malūnų g. 3/5, XVI–XVII a. riba. *Autoriaus pieš.*

Fig. 15. Low-cut shoe: 1 a, b – quarter-straps, 2 a, b – side reinforcements, 3 vamp-tongue, 4 – welt, 5 a–d – midsole details, 6 – treadsole with a tongue, 7 – top lift, 8 – toe-part lift, 9 – insole, 10 a–d – treadsole lifts, 11 – toe-part construction, 12 – heel-part construction, 13. low-cut shoe after restoration. Vilnius, Malūnų st. 3/5. The border of the 16th c.–17th c.

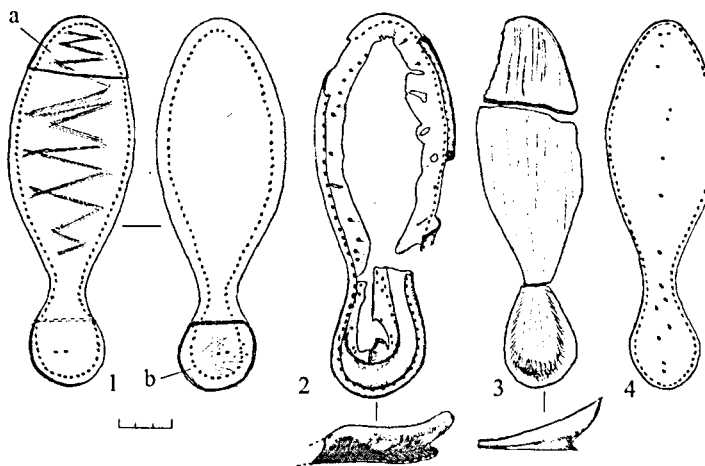
Sudurtinis padas susideda iš dviejų ar daugiau detalių – priedurų (7:5 pav.).

Tarpinės – apačios detalės, esančios tarp vidinių ir išviršinių detalių.

Pado apvadas (apvadėlis) – juostelė, tvirtinama palei pado viršutinį kraštą, kad šis geriau priglustų prie avalynės pėdsako. Gali būti *vientisas* (11:1 pav.) ir *sudėtinis* (suformuotas iš keleto aplink pado perimetrą sudėtų netaisyklingos formos pado apvado detalių) (19:2 pav.).

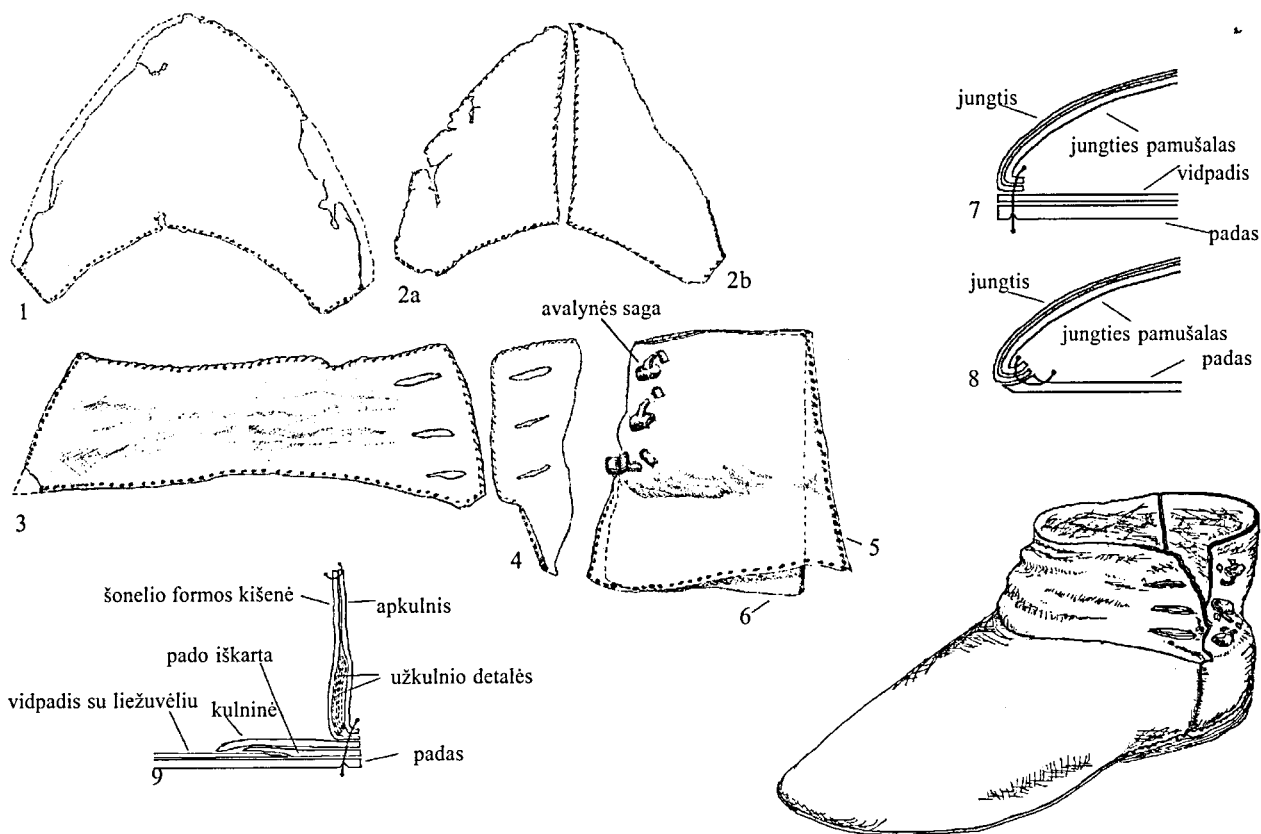
Pado iškarta – detalė, sutvirtinanti avalynės apačios kulno dalį ir pakelianti jį į tam tikrą aukštį. Ji viena ar kelios dedamos kulno dalyje tarp vidpadžio ir pado (13:10; 15:10; 17:9 pav.).

Pakalnės (pakulnio) iškarta – detalė,

16 pav. Avalynės apačios detalių komplektas: 1 – padas (a – rumbė, b – pakala), 2 – rantas su pakalnės aptrauka, 3 – platforma, 4 – vidpadis. Vilnius, Malūnų g. 3/5, XVI–XVII a. riba. *Autoriaus pieš.*

Fig. 16. Bottom set: 1 – treadsole (a – toe-part lift, b – top lift), 2 – welt with heel cover, 3 – platform, 4 – insole. Vilnius, Malūnų st. 3/5. The border of the 16th c.–17th c.

17 pav. Auliukinis: 1 – jungtis, 2 a, b – sudurtinis jungties pamušalas, 3 – šonelio priekinė detalė, 4 – viendalis poakutinis dirželis, 5 – šonelis, 6 – šonelio formos kišenė, 7–8 – galima noselės dalies konstrukcija, 9 – galima kulno dalies konstrukcija, 10 – auliukinio rekonstrukcija. Vilnius, Malūnų g. 3/5, XVI–XVII a. riba. *Autoriaus pieš.*

Fig. 17. Ankle shoe: 1 – vamp, 2 a, b – compounded vamp lining, 3 – quarter front-part detail, 4 – one-part quarter facing, 5 – quarter, 6 – quarter-shape heel stiffener, 7–8 possible toe-part construction, 9 – possible heel-part construction, 10 – ankle shoe reconstruction. Vilnius, Malūnų st. 3/5. The border of the 16th c.–17th c.

atitinkanti sluoksninės pakulnės (pakulnio) formą (20:1 pav.).

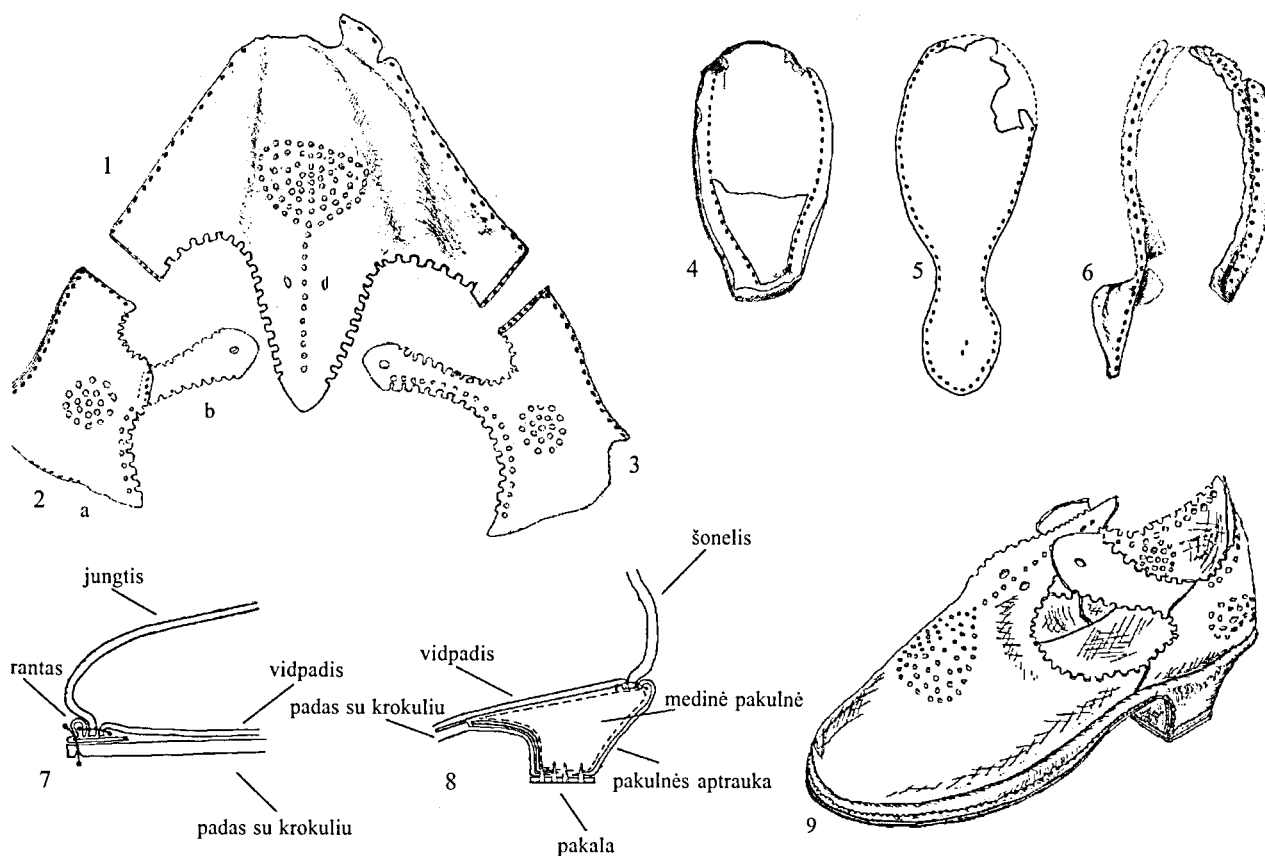
Pakulnės (pakulnio) užpildas – detalė, suteikianti pakulnei (pakulniui) formą ir užpildanti tūrį (18:8 pav.).

Pasagos formos iškarta – pasagos formos detalė, tvirtinama palei sluoksninės pakulnės viršutinės iškartos kraštą, kad geriau priglustų prie pado. Kartu ji išgaubia vidpadžio kulno dalį ir ją pritaiko prie pėdos kulno formos (7:2 pav.).

Platforma – detalė, atitinkanti padą arba jo noselės ir platiens dalį, pastorinanti avalynės apačią. Gali būti aptraukta viršaus medžiaga (3:2; 16:3; 24:7 pav.).

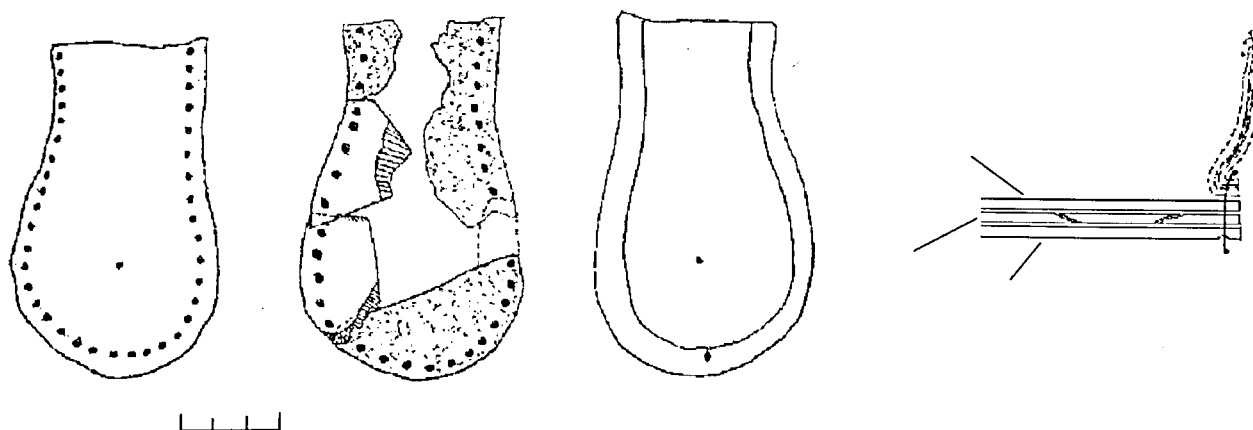
Tarpupadis – detalė, atitinkanti padą, sustiprinanti avalynės apačią ir pagerinanti higienines bei termoiziacines avalynės savybes. Gali būti ištisinis arba sudarytas iš keleto atskirų detalių (15:5; 20:3 pav.), retai – su krokuliu (21:4 pav.).

Užpildas užpildo erdvę, apibrėžtą užtraukto batviršio užtraukiamuoju kraštu. Jis naudojamas batviršio pėdsakui išlyginti prieš pritvirtinant avalynės apačią, pagerina šilumines avalynės savybes, kartu atlieka amortizatoriaus funkciją. Archeologiniuose radiniuose ši detalė neaptinkama tikriausiai todėl, kad užpildui buvo naudojamos birios medžiagos, pvz., medienos pjuvenos, tačiau apie jo buvimą byloja specifinės avalynės

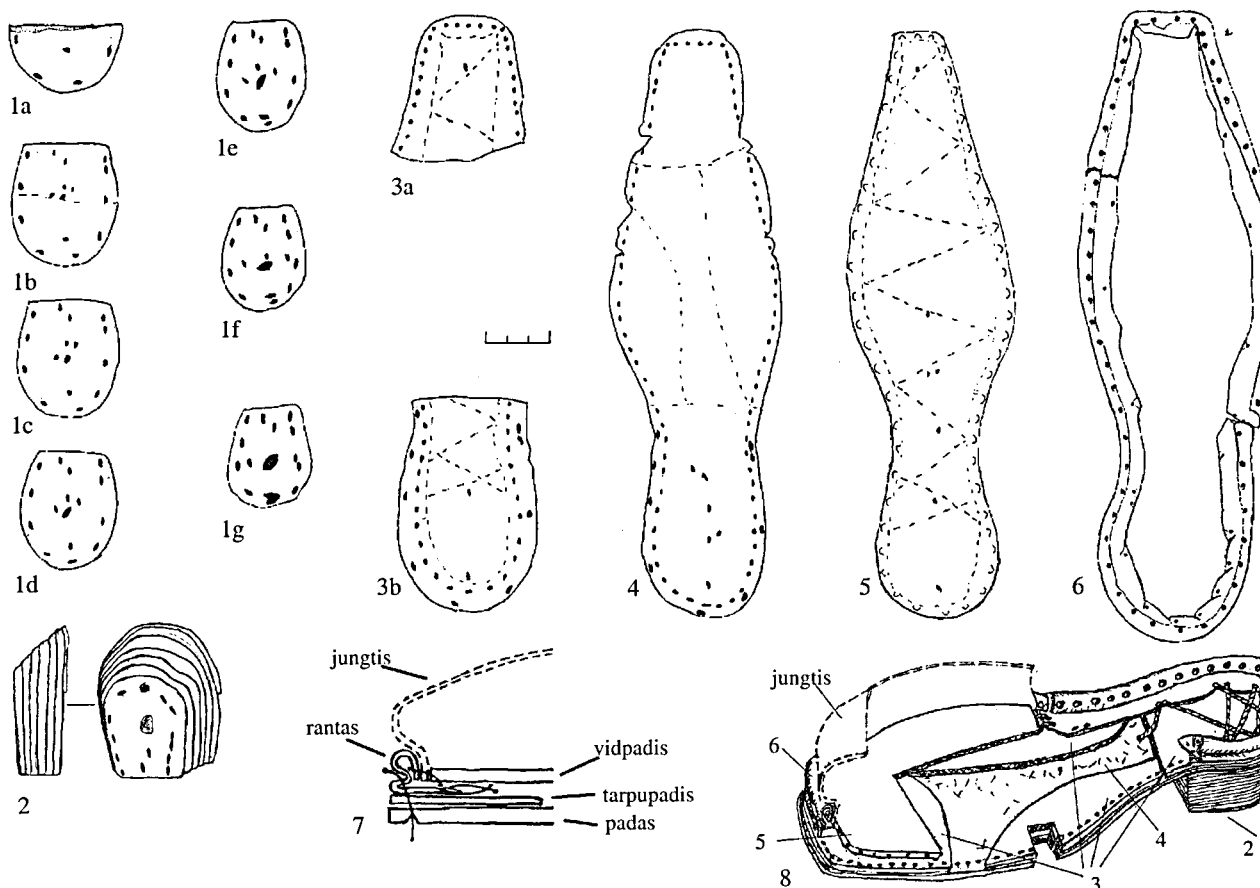
18 pav. Pusbatis: 1 – jungtis-liežuvėlis, 2 a – šonelis, b – užsegimo dirželis, 3 – šonelis-užsegimo dirželis, 4 – padas su krokuliu, 5 – vidpasis, 6 – rantas su pakalnės aptrauka, 7 – noselės dalies konstrukcija, 8 – kulno dalies konstrukcija, 9 – pusbačio rekonstrukcija. Vilnius, Malūnų g. 3/5, XVI–XVII a. riba. *Autoriaus pieš.*

Fig. 18. Low-cut shoe: 1 – vamp-tongue, 2 a – quarter, b – strap, 3 – quarter-strap, 4 – flapped treadsole, 5 – insole, 6 – welt with heel cover, 7 – toe-part construction, 8 – heel-part construction, 9 – low-cut shoe reconstruction. Vilnius, Malūnų st. 3/5. The border of the 16th c.–17th c.

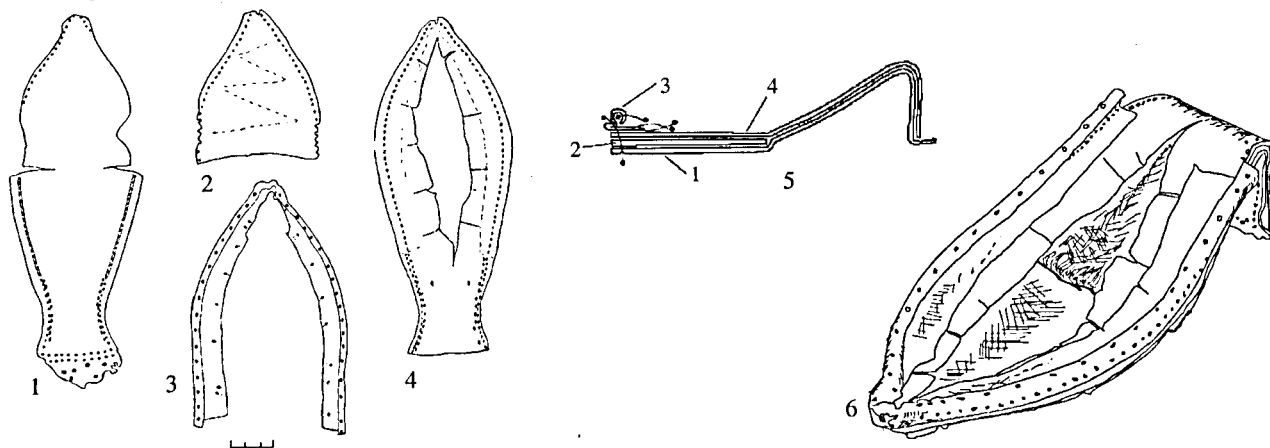
19 pav. Avalynės apačios kulno dalies detalių komplektas: 1 – vidpasis, 2 – sudėtingo pado apvado detalės, 3 – padas, 4 – avalynės apačios kulno dalies konstrukcija. Vilnius, Gaono g. 8, XVI a. antroji pusė. *Autoriaus pieš.*

Fig. 19. Bottom set heel-part details: 1 – insole, 2 – compounded rand details, 3 – treadsole, 4 – heel-part construction. Vilnius, Gaono st. 8. The second half of the 16th c.

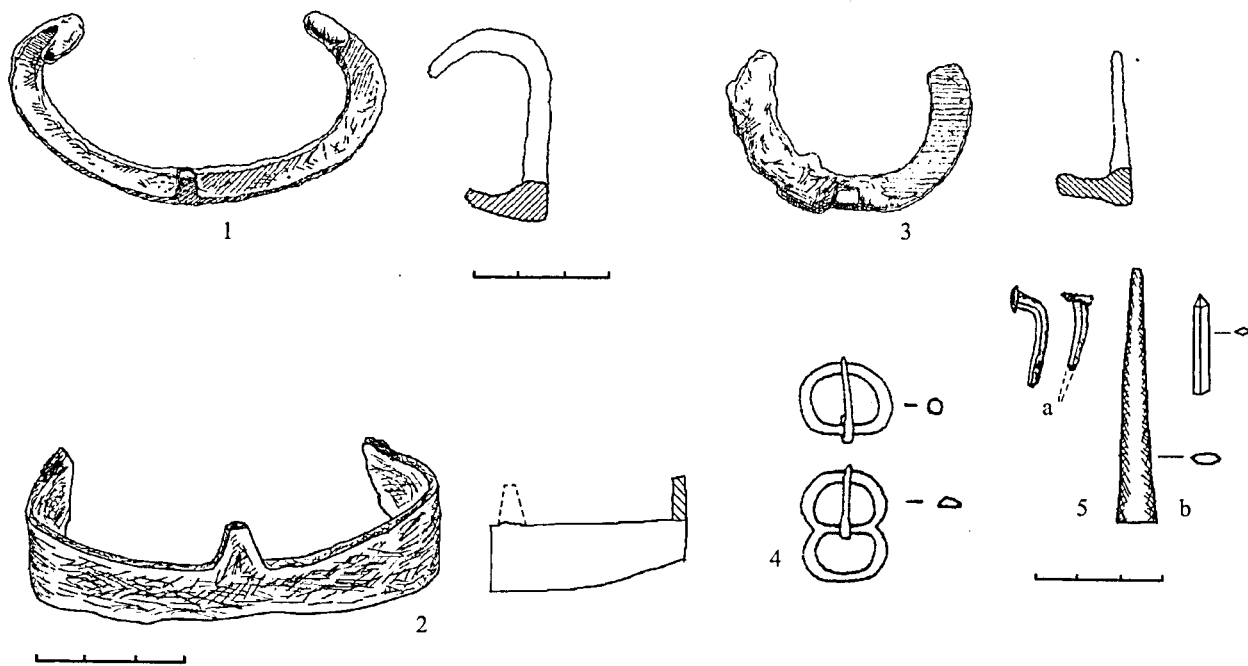
20 pav. Avalynės apačios detalių komplektas: 1 a–g – sluoksninės pakulnės iškartos, 2 – sluoksninės pakulnės rekonstrukcija, 3 – tarpupadžio detalės (a – noselės dalies, b – kulno dalies), 4 – padas, 5 – vidpadis, 6 – rantas, 7 – noselės dalies konstrukcija, 8 – detalių vieta avalynės apačios konstrukcijoje. Vilniaus vyskupų rūmų amatininkų kvartalas, XVII a. pirmoji pusė. *Autoriaus pieš.*

Fig. 20. Bottom set: 1 a–g – built heel lifts, 2 – built heel reconstruction, 3 a–b – midsole details (a – toe-part, b – heel-part), 4 – treadsole, 5 – insole, 6 – welt, 7 – toe-part construction, 8 – location of details in bottom set. Craftsmen' district within the territory of bishops' palace. The first half of the 17th c.

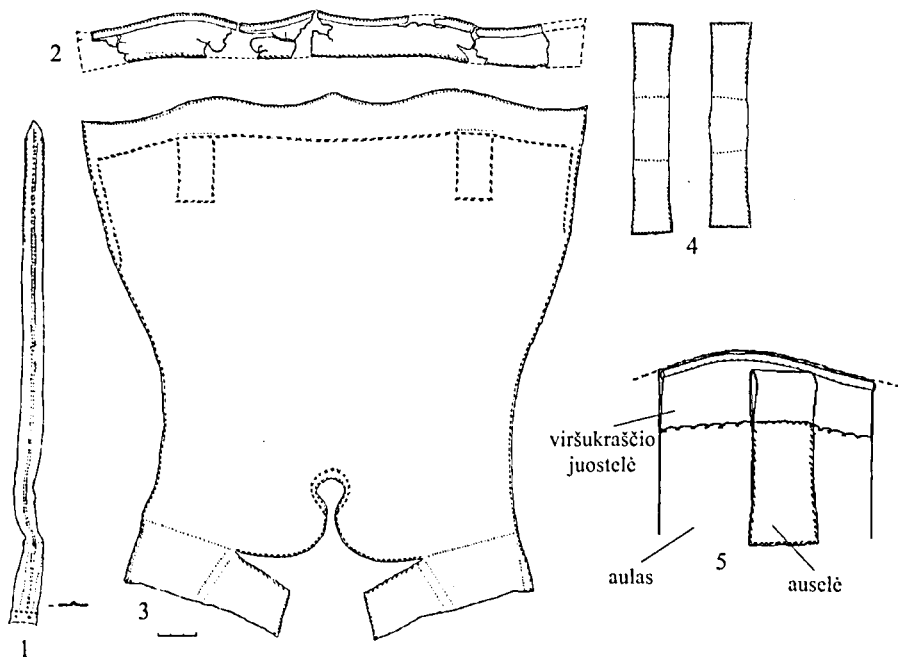
21 pav. Avalynės apačios detalių komplekto dalis: 1 – padas su krokuliu, 2 – puspadis, 3 – rantas, 4 – tarpupadis su krokuliu, 5 – avalynės apačios detalių vietos konstrukcija, 6 – restauruotas komplektas. Vilniaus vyskupų rūmų amatininkų kvartalas, XVII a. pirmoji pusė. *Autoriaus pieš.*

Fig. 21. A part of a bottom set: 1 – flapped treadsole, 2 – half sole, 3 – welt, 4 – flapped midsole, 5 – location of details in bottom set, 6 – restored bottom set. Craftsmen' district within the territory of bishops' palace. The first half of the 17th c.

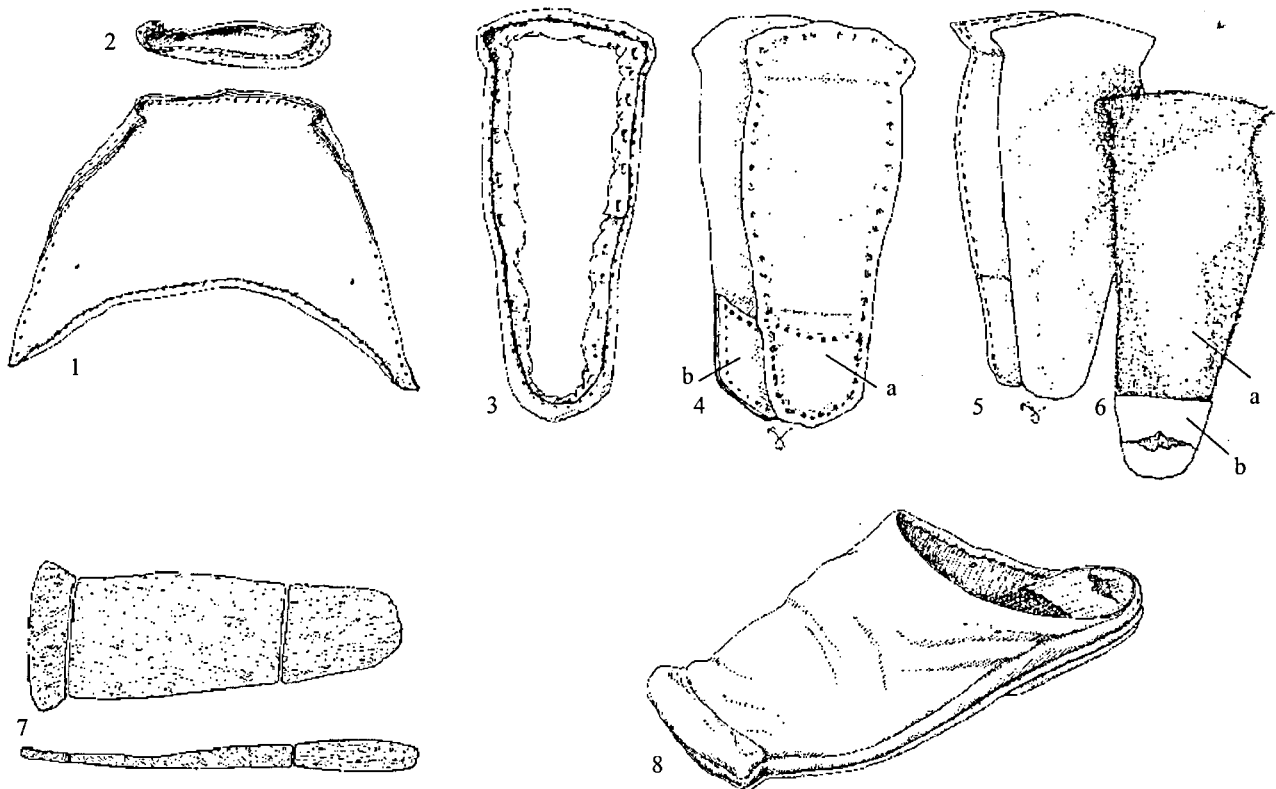
22 pav. Avalynės pasagėlės. Kulno dalys: 1 – horizontalioji, 2 – vertikalioji, 3 – pakulnės pasagėlė, 4 – avalynės sagtys, 5 – avalynės vynys: a – metalinės, b – medvinės. Pagal E. Butėnas (1998, p. 83). *Autoriaus pieš.*

Fig. 22. Heel-plates. Heel-part: 1 – horizontal, 2 – vertical; 3 – built heel heel-plate, 4 – shoe buckles, 5 – shoe nails: a – metal, b – wooden. After E. Butėnas (1998, p. 83), O. Goubitz, van Driel-Murray C., Groenman-van Waateringe W., 2001, p. 215.

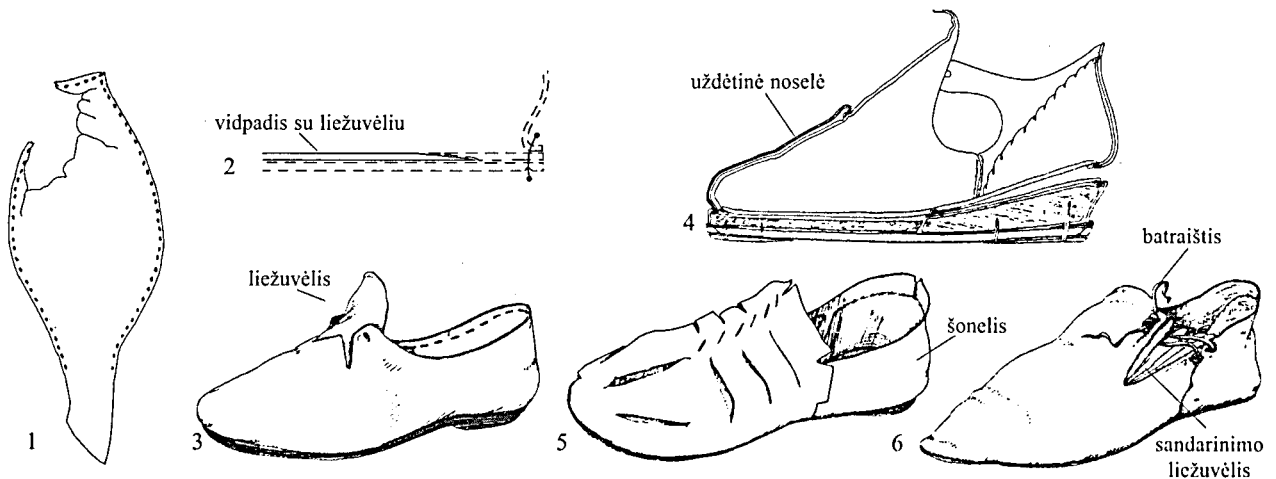
23 pav. Aulinio batviršio detalės: 1 – užpakalinis dirželis, 2 – viršukraščio juostelė, 3 – aulas, 4 – auselės, 5 – auselės tvirtinimas prie aulo. Kurtuvėnų bažnyčia. XVIII a. pabaiga. *S. Satkūnaitės ir autoriaus pieš.*

Fig. 23. Details of boot upper set: 1 – back strap, 2 – edge binding, 3 – boot-leg, 4 – boot straps, 5 – joining boot strap to a boot-leg. Kurtuvėnai church, the end of the 18th c.

24 pav. Klepė: 1 – jungtis, 2 – noselė, 3 – aptrauka, 4a – padas, b – pakala, 5 – vidpadis, 6a – įklotė (vilna), b – kulninė, 7 – platforma, 8 – klepės rekonstrukcija. Olandija, XVI a. pirmoji pusė.

Fig. 24. Mule: 1 – vamp, 2 – toe case, 3 – platform cover, 4a – treadsole, b – top lift, 5 – insole, 6a – slipssole (woolen), b – heel lift, 7 – platform, 8 – mule reconstruction. The Netherlands. The first half of the 16th c. After O. Goubitz (1987, p. 14-15).

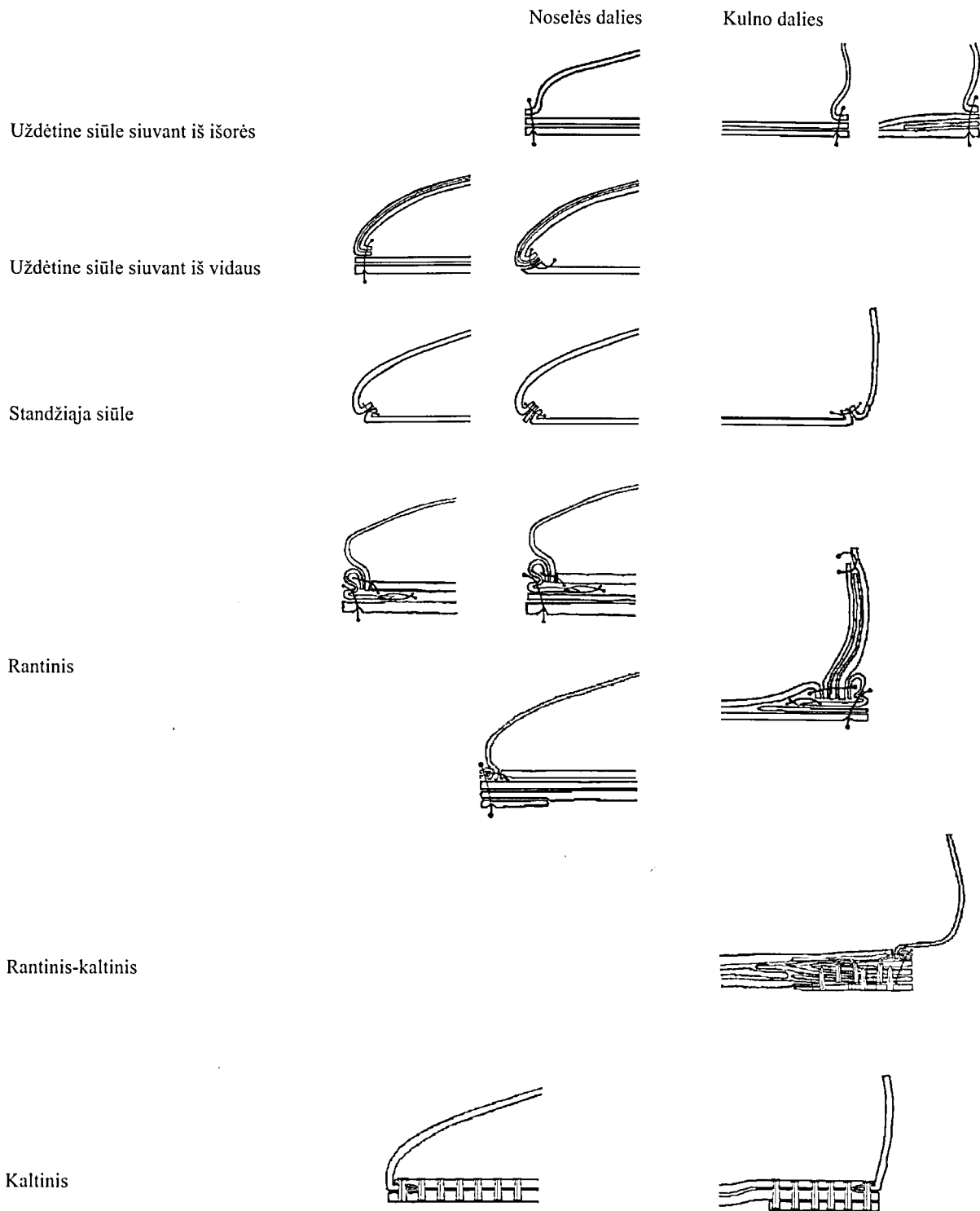

25 pav. 1 – vidpadis su liežuvėliu, 2 – vidpadžio su liežuvėliu vieta avalynės apačios konstrukcijoje, 3 – pusbatis su liežuvėliu, 4 – pusbatis su uždėtine noselė, 5 – pusbatis su šoneliais, 6 – pusbatis su sandarinimo liežuvėliu ir batraiščiu. *Autoriaus pieš.*

Fig. 25. 1 – lipped insole, 2 – location of a lipped insole in a bottom set, 3 – low-cut shoe with a tongue, 4 – lapped-on cap, 5 – low-cut shoe with quarters, 6 – low-cut shoe with a tongue and a twist. After O. Goubitz, van Driel-Murray C., Groenman-van Waateringe W., 2001, p. 181, 227, 299, 312.

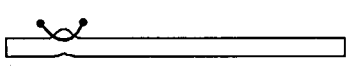
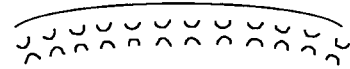
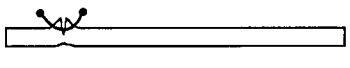
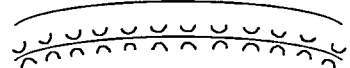
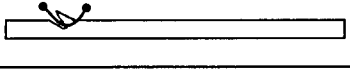
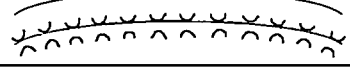
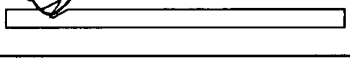
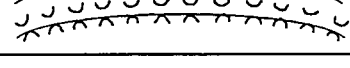

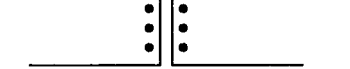

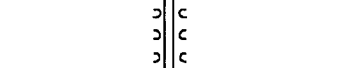

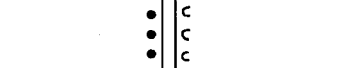
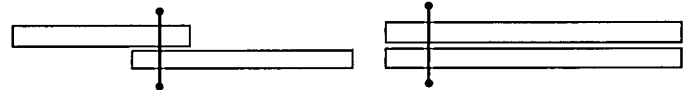
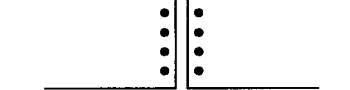

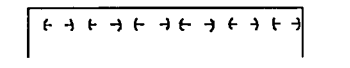

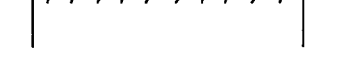

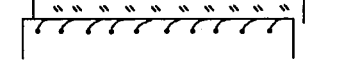

Avalynės tvirtinimas

26 pav. Senieji avalynės tvirtinimo būdai. *Autoriaus pieš.*

Fig. 26. Sole/upper construction of old shoes.

SIŪLĖ	GRAFINIS ŽYMĖJIMAS
 prasiūtinė	
 prasiūtinė su įpjova	
 prasiūtinė su išorine įpjova	
 prasiūtinė su vidine įpjova	
 standžioji	
 sudurtinė	
 standžioji sudurtinė	
 uždėtinė	
 paslėpto dygsnio	
 sudurtinė apmėtymo	
 uždėtinė apmėtymo ir slaptoji	

27 pav. Avalynės detalių jungimo būdai ir jų grafinis žymėjimas. Autoriaus pieš.

Fig. 27. Stitching and drawing convention of shoe details.

apačios detalės – tarpupadžiai su lęšio formos išpjovomis (21:4 pav.).

Vidinės detalės – tos, kurios liečiasi su pėda.

Kulninė – detalė, atitinkanti vidpadžio kulno dalį ir atliekanti įklotės paskirtį (7:3 b; 24:6 b pav.).

Vidpadis – vidinis avalynės padas. Pagal noselės

dalį gali būti skirstomi taip pat, kaip ir padai (10:6; 13:8; 15:9; 16:4; 18:5; 19:1; 20:5; 24:5 pav.).

Vidpadis su liežuvėliu – vidpadis, kurio trumpinta kulno dalis pakišta po kulnine (25:1 pav.).

Vidpadis su prieduru susideda iš dviejų ar daugiau detalių – priedurų (7:1 pav.).

Kitos avalynės konstrukcijos detalės

Avalynės sagtis – furnitūros dekoratyvinė ar (ir) utilitarinės paskirties detalė (22:4 pav.).

Avalynės vinis – furnitūros metalinė detalė, skirta sustiprinti avalynės apačios detalių komplekto ir batviršio sujungimo vietą ar pritvirtinti atskirą avalynės konstrukcijos elementą (22:5 pav.).

Medvinė – furnitūros medinė detalė, skirta prie batviršio pritvirtinti avalynės apačios detalių komplektą ar atskirą avalynės apačios konstrukcijos elementą (5 b pav.).

IŠVADOS

Europoje vyrauja dvi skirtingos archeologinio odinio apavo radinių tyrimų tradicijos, kurias sąlyginai galima skirstyti į Rytų Europos (pradininkė E. Ojateva) ir Vakarų Europos bei Skandinavijos (pradininkas O. Goubitz). Pagal Vakarų Europos metodiką odinis apavas skirstomas į tipus pagal tvirtinimą prie kojos, Rytų Europos metodikoje – pagal kojos dengimo laipsnį. Abiem atvejais neatsižvelgiama į esminius apavo siaurąją prasmę ir avalynės konstrukcijos skirtumus. Tai riboja metodikų galimybes analizuoti ir grupuoti sudėtingesnės konstrukcijos ir formos radinius. Įvertinus šias metodikas pagal mokslinį informatyvumą galima pastebėti, kad Vakarų Europoje paplitusi tyrimų metodika yra patogesnė darbui su radiniais ir suteikia daugiau informacijos nei Rytų Europos metodika.

Lietuvos tyrėjai rėmėsi ir Rytų, ir Vakarų Europos tyrimų metodikomis, tačiau tai daugiausia tik vienietiniai skirtingų autorių darbai. Neabejotinai trūko aiškios lietuviškos terminijos, o panaudoti terminai neretai pateikdavo netikslų ar klaidingą radinių vaizdą.

Pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje yra nusistovėjusi šiuolaikinės avalynės terminija, todėl tiriant archeologinius avalynės radinius patartina remtis šiais terminais. Tačiau archeologiniams apavo radiniams sisteminti ir tirti reikalingas platesnis klasifikavimas – profesionali avalynės gamybos technologų vartojama terminija yra per siaura.

Padėka. Darbo autorius nuoširdžiai dėkoja odos dirbinių technologei poniai Vidai Durasevičienei, ma-loniai sutikusiai konsultuoti avalynės terminijos klausimais.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

ATDTŽ, 1992 – Avalynės tipų ir detalių terminų žodynėlis, rankraštis. Vilnius, 1992, p. 4–25.

Bebre V., 1983 – Ādas apavi Rīgā 13.–14. gs., *Archeologija un Etnogrāfija*. Rīga, 1983. T. 14, p. 125–141.

Bebre V., 1997 – Ornamentētie ādas apavi Latvijā 11.–14. gadsimtā, *Latvijas vēstures institūta žurnāls*. Rīga, 1997, Nr. 4, p. 34–56.

Butėnas E., 1998 – Archeologinių tyrinėjimų Vilniuje, L. Stuokos-Gucevičiaus g. 1–1¹ (1997 10 12–1997 11 28) ataskaita. Vilnius, Lietuvos istorijos instituto rankraštynas (toliau – LIIR), 1998, Nr. 2911.

Eberle L., 1984 – Źródła do poznania technologii kroju i szycia średniowiecznego obuwia warszawskiego, *Kwartalnik historii kultury materialnej*. Warszawa, 1984, Nr. 2, p. 199–210.

Eberle L., 1985 – Źródła do poznania technologii kroju i szycia obuwia warszawskiego z XVI wieku, *Kwartalnik historii kultury materialnej*. Warszawa, 1985, Nr. 3, p. 199–214.

Genys J., 1987 – Klaipėdos kurpiai ir jų gaminiai XV a. pab.–XVI a. *Kraštotyra*, Nr. 21, Vilnius, 1987, p. 48–54.

Goubitz O., 1984 – The drawing and registration of archaeological footwear, *Studies in Conservation*. 1984, Nr. 4 (29), p. 187–196.

Goubitz O., 1987 – Calceology: a new hobby: the drawing and recording of archaeological footwear, *Recent Research in archaeological footwear*. London, 1987, p. 1–31.

Goubitz O, van Driel-Murray C., Groenman – van Waateringe W., 2001 – Stepping through Time. Zwolle, 2001.

Graudonis J., 1994 – Archeologijas terminu vārdnīca. Rīga, 1994.

Kubiliūtė R., 2000 – Odinių ilgaaulių batų konservavimas ir rekonstrukcija, *Muziejinių vertybių restauravimas ir saugojimas*. Vilnius, 2000, p. 16–22.

Kulikauskienė V., 2001 – „Apavas“, Visuotinė lietuvių enciklopedija. Vilnius, 2001. T. I, p. 631–632.

Kulikauskienė V., Matuškaitė M., 1985 – „Apavas“. Tarybų Lietuvos enciklopedija. Vilnius, 1985. T. I, p. 83–84.

Kulikauskienė V., Matuškaitė M., 1985 – „Avalynė“. Tarybų Lietuvos enciklopedija. Vilnius, 1985. T. I, p. 149.

Larsen A. J., 1992 – Footwear from the Gullskoen area of Bryggen, *The Bryggen papers*. Bergen, 1992, vol. 4.

- Mačiekus V.**, 2002 – „Avalynė“, Visuotinė lietuvių enciklopedija. Vilnius, 2002. T. II, p. 325–327.
- Milewska M.**, 1977 – Dokumentacja archeologicznych znalezisk obuwia późnośredniowiecznego. Propozycja metody, *Kwartalnik historii kultury materialnej*. Warszawa, 1977, Nr. 4, p. 529–541.
- Navickas K.**, 1964 – Vilniaus gyventojų apavas XII–XIV a. *Iš lietuvių kultūros istorijos*. Vilnius, 1964. T. IV, p. 188–196.
- Ostrovitianovas E., Ivanovas B.**, 1970 – Avalynės technologija. Vilnius, 1970.
- Puškorius A.**, 2004 – Archeologinių odinio apavo radinių tyrimų Lietuvoje apžvalga, *Lituanistica*. Vilnius, 2004. T. 59, Nr. 3, p. 47–56.
- Puškorius A.**, 2005 – Archeologinis odinis apavas Lietuvoje. Odinio apavo konservavimas. Daktaro disertacija. Lietuvos nacionalinė biblioteka, Rankraščių fondas. Vilnius, 2005.
- Puškorius A., Vedrickienė L.**, 1999 – XVI–XVII amžiaus odinės avalynės radinių tyrimas ir restauravimas. *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*. Vilnius, 1999, Nr. 3, p. 256–263.
- Saksa A., Belsky S., Kurbatov A., Polyakova N., Suhonen M.**, 2002 – New Archaeological Excavations in Viipuri, *Fennoscandia archaeologica*, 2002, vol. XIX, p. 37–64.
- Sarv K.**, 2000 – Finds of Leather Footwear from the Excavations at Sauna Street 10 in Tallinn, *Arheoloogilised välitööd Eestis*. Tallinn, 2000, p. 79–85.
- Schnack, Ch.**, 1994 – Mittelalterliche Lederfunde aus Konstanz. Stuttgart, 1994.
- Staecker J.**, 1999 – Skor och skomakeri under medeltiden. Lund, 1999.
- Steponavičienė D.**, 1998 – Ploto prie Rūmų pietryčių kampo 1997 m. archeologinių tyrimų ataskaita (Perkasa Nr. 4 rytinio korpuso išorėje). Vilnius, 1998, LIIR F. 1, Nr. 2870.
- Swann J.**, 1987 – Towards a Standard Shoe Glossary, *Recent research in archaeological footwear*. London, 1987, p. 47–49.
- Thornton J., Swann J.**, 1986 – Glossary of Shoe Terms. Northampton, 1986.
- Verbickienė D., Mažuolis A.**, 1987 – Avalynės gamybos technologija. Vilnius, 1987.
- Антропова Я. В.**, 2003 – О редком виде кожаной обуви из раскопок в Старой Руссе, *Новгород и Новгородская земля*. Новгород, 2003, вып. 17, с. 265–272.
- Бобре В.**, 1987 – Типы кожаной обуви Риги XII–XIV вв. и их ареалы, *Краткие сообщения*. Москва, 1987. Т. 190, с. 25–31.
- Даль В.**, 1980 – Толковый словарь живого великорусского языка. Москва, 1980. Т. III.
- Зыбин Ю. П.**, 1963 – Конструирование изделий из кожи. Москва, 1963.
- Козлова Т. В.**, 1987 – Основы хождественного проектирования изделий из кожи. Москва, 1987.
- Курбатов А. В.**, 1991 – Методические аспекты историко-археологического анализа средневекового кожевенного производства, *Проблемы хронологии и периодизации в археологии*. Ленинград, 1991, с. 130–140.
- Курбатов А. В.**, 1999 – Наследие М. К. Каргера: коллекция кожаных предметов из раскопок 1957 г. На Верхнем замке Полоцка, *Раннесредневековые древности Северной Руси и её соседей*, С-Пб, 1999, с. 100–117.
- Курбатов А. В.**, 2003 – Кожаные предметы из Пустозерска, *Пустозерск. Русский город в Арктике* С-Пб. 2003, с. 225–243.
- Курбатов А. В.**, 2004 – Кожевенное производство Твери XIII–XV вв. С-Пб, 2004.
- Ояева Е. И.**, 1962 – Обувь и другие кожаные изделия древнего Пскова, *АС. Ленинград*, 1962, вып. 4, с. 77–94.
- Ояева Е. И.**, 1970 – Кожаная обувь из средневековых городов Польши (Краткий обзор публикации), *Археологический сборник*. Ленинград, т. 12, с. 112–118.
- Ояева Е. И.**, 1973 – К методике изучения древней кожаной обуви, *АС. Ленинград*, 1973. Т. XV, с. 105–111.
- Пежемский Д. В.**, 1998 – Погребения Троицкого XI раскопа, *ННЗ. Новгород*, 1998, вып. 12, с. 138–153.
- Полонская М. Ю.**, 1991 – Кожаная обувь древнего Смоленска, *Смоленск и Гнездово*. Москва, 1991, с. 105–124.

TERMS OLD LEATHER FOOTWEAR

Arūnas Puškorius

Reikšminiai žodžiai: senasis apavas, odiniai, terminija.

Keywords: old footwear, leather, terms.